

Mikael Argenziano

Klasskamp och kulturell ”immunitet”

Svenska socialisters reaktion inför den italienska fascismen

1 Inledning

Sedan mitten av det förra seklet formas vårt politiska tankegods av tre ideologiska huvudriktningar – liberalismen, konservatismen och socialismen. De tre begreppen får med viss nödvändighet en idealtypisk karaktär. Ändå bör man akta sig för att betrakta dem alltför statiskt, eftersom de olika riktningarna alla har haft beröringspunkter med varandra. Det är ju ingen tillfällighet att det finns ordsammansättningar bestående av de olika begreppen: socialliberalism, socialkonservatism, liberalkonservatism osv.

Speciellt intressanta är enligt min mening de ideologiska virvelrörelser – turbulenser – som ibland uppstår i detta politiska och sociologiska spelrum. Jag menar att den ursprungliga fascismen kan ses som en sådan ”virvelrörelse”, och att en sådan, med sin mångtydighet, kan ge intressanta infallsvinklar för bedömningen av de nämnda ideologierna. I det följande kommer jag att studera fascismens beröringspunkter med en av dem – socialismen. Jag kommer att lägga speciell vikt vid faktorer som globalitet, centralisering och nationell autonomi. Platsen är Sverige. Tiden är första hälften av mellankrigstiden – närmare bestämt 1919–1929.

Bakgrund

Efter landets enande, 1861, utvecklades Italien till en bräcklig parlamentarisk demokrati, präglad av politisk korruption och stora klassklyftor. Speciellt problematisk i detta sammanhang var skillnaden mellan den norra landsdelen, på väg in i en industrialiseringsfas, och den södra, märkt av analfabetism och fattigdom.

Liksom Tyskland kände landet ett starkt hävdelsebehov gentemot de gamla nationalstaterna Frankrike och England, vilket tog sig uttryck i kolonial strävan. Italien deltog från omkring 1880-talet i den så kallade trippelalliansen, tillsammans med Tyskland och Österrike-Ungern.

Vid första världskrigets utbrott förhöll sig Italien inledningsvis neutralt, men anslöt sig 1915 till ententen. Bakom detta låg huvudsakligen krav på italiensk-

språkiga områden under habsburgsk överhöghet (Trentino, Venezia-Giulia). I detta skeende spelade den traditionella höger-vänster-skalan en underordnad roll. Neutralitet förespråkades av socialisterna, merparten av liberalerna (med den store förgrundsfiguren Giolitti), liksom vissa högergrupperingar. Intervention förespråkades däremot av radikaler, republikaner samt en del konservativa kretsar. Bland dem som var missnöjda med socialisternas ställningstagande finner vi tidningsredaktören Benito Mussolini, som lämnade socialistpartiet 1914.

Efter växlande krigslycka fann sig Italien slutligen bland segrarmakternas skara, men landet ansåg sig inte ha fått sina territoriella krav tillgodosedda vid fredsslutet. Detta missnöje tog sig uttryck i ockupationen av staden Fiume (nuvarande Rijeka i Kroatien), utförd av författaren d'Annunzio och hans friskaror. Enligt Versaillesfördraget skulle staden bli jugoslavisk, men dess befolkning hade ett starkt italienskt inslag. Den farsartade ockupationen, som officiellt motarbetades av den italienska regeringen, varade från september 1919 till januari 1921. Den upplöstes genom militär aktion från regeringen – men därmed ökade också det starka missnöjet bland landets krigsveteraner.

Förutom dessa nationella motiv spelade även den sociala oron en avgörande roll som orsak till fascismens framväxt. Införandet av allmän rösträtt (för män), 1912, och proportionell mandatfördelning efter kriget, radikaliserade socialistpartiet, som kom att inta en sk maximalistisk attityd: "proletariatets diktatur" förespråkades. Under åren 1919 och 1920 förekom omfattande strejkaktioner, stora fabriksockupationer förekom i september 1920.

Den fascistiska rörelsen fick fast organisatorisk form i Milano i mars 1919. Redan från början hade rörelsen en heterogen karaktär, även om den socialistiska accenten vid denna tidpunkt var omisskännlig. De som anslöt sig var främst nationalist, nationellt sinnade syndikalister och missnöjda krigsveteraner ('gli arditi'). Under påföljande år anslöt sig – under hotet av socialistisk massagitation – kapitalister och framför allt stora jordägare. Fascisterna organiserade skaror av paramilitär art, 'squadre d'azione', vilka med fysiskt våld angrep strejkande arbetare, liksom representanter för fackföreningar och kooperativa sammanslutningar. De parlamentariska partierna inlät sig i ett visst samarbete med fascisterna – man trodde sig kunna utnyttja dem för sina egna syften, dvs huvudsakligen att bekämpa den revolutionära socialismen. Därför åtnjöt fascisterna ofta ett passivt stöd från polis och militär. Den inrikespolitiska situationen under år 1922 präglades allt mer av våldsaktioner, handlingsförlamning rådde – nu siktade fascisterna öppet på ett maktövertagande. Regeringen och framför allt kungen, Viktor Emanuel III, föll lätt till föga för Mussolinis hotelser. Maktövertagandet förknippas med "marschen till Rom", 28 oktober 1922 – men denna marsch till huvudstaden (främst tågresenärer) av ca 25.000 illa beväpnade "svartskjortor" är främst en teatralisk, symbolisk gest. Aktionen skulle lätt ha kunnat avstyras av de reguljära styrkorna om den politiska handlingskraften funnits. Mussolini blev efter maktövertagandet regeringschef. År 1924 hölls val som genom en skraddarsydd

valordning gav fascisterna majoritet i parlamentet. I juni samma år mördades den framstående socialisten Giacomo Matteotti av fascister. Detta ledde till stark indignation inom och utom landet – Mussolinis ställning var tidvis allvarligt hotad. Men fascistledaren ("il Duce") svarade under påföljande år med en tilltagande våldspolitik, vilken oppositionen ej kunde stå emot. Fr o m nu (1925) strävade fascisterna öppet mot bildandet av en totalitär stat – oppositionspartierna förbjöds – yttrandefriheten beskars till ytterlighet. I en serie av lagar, 'le leggi sindacali', 1926–28, stadfästes den korporativa staten, även om arbetsgivarsidan lyckades behålla en långt större autonomi än vad som ansågs önskvärt av fascismens "vänsterfalang". Med Lateranfödraget, februari 1929, nådde den italienska staten ett modus vivendi med den katolska kyrkan.¹

Det första världskriget och den ryska revolutionen innebar en svår påfrestning för den marxistiska arbetarrörelsen. I och med bildandet av den Tredje Internationalen, också benämnd den Kommunistiska Internationalen (Komintern), i Moskva 1919, var rörelsen splittrad i en kommunistisk och en socialdemokratisk gren. Komintern blev successivt en allt mer centraliserad och moskvastyrd organisation. Speciellt viktig är dess femte kongress (1924). I anslutning till den gjordes under Zinovjevs ledning utrensningar av "kvarblivna socialdemokratiska element" (däribland Höglund), den s k bolsjeviseringen. Ett försök att åter jämka samman de socialdemokratiska och kommunistiska riktningarna gjordes med den s k 2 1/2 – Internationalen (Wieninternationalen), år 1921, men dess framgångar blev mycket kortvariga. I stället konstituerade de olika socialdemokratiska partierna en ny international, benämnd Socialistiska Arbetarinternationalen, SAI (Hamburg, 1923). Denna blev i praktiken reformismens motsvarighet till Komintern, dock med den betydande skillnaden att det i SAI:s fall rörde sig om en federation av partier som också i realiteten var autonoma. Även syndikalismen fick sin international (1922), Internationala Arbetareassociationen, IAA, bildad i Berlin. Liksom SAI tillät denna organisation i praktiken ett stort mått av nationell autonomi.²

Komintern behandlade i och med sin 4:e kongress (1922) fascismen. De italienska representanterna i Komintern betecknade fascismen som en "övergående fas" – en "regeringskris" inom "bourgeoisin". Fascismen sågs som kapitalismens "agent". Kominterns hållning befästes genom den 5:e kongressen (1924), som hävdade att det mellan den "borgerliga demokratin" och fascismen endast rådde en gradskillnad. I detta sammanhang bör även noteras ett inlägg av Clara Zetkin i Kominterns exekutivkommitté 1923. Hon varnade där för att fascismens egenart som massrörelse riskerade att negligeras – fascismen kan inte oreserverat sammanställas med vitgardismen, hette det. Som synes tog inte den 5:e kongressen hänsyn till denna åsikt. Man kan därför påstå att synen på fascismen underordnades den deterministiska synen om det "kapitalistiska systemets" oundvikliga undergång. I samband med den 5:e kongressen utvecklades också åsikten att fascismen måste falla sönder p g a sina inre motsättningar. Mot fascismen tillämpades de "teser om den proletära frontens enhet", d v s taktiskt samarbete med socialdemokratin i vissa situationer, som utarbetats

under Lenins direkta ansvar i december 1921. Vid den 4:e kongressen utvecklades detta och man uppsatte som mål upprättandet av "arbetarregeringar" (inkl. socialdemokrater) och beväpning av "arbetarklassen". Enhetsfrontstaktiken kvarstod skenbart också efter den 5:e kongressen – men målsättningen var nu agitation och massmobilisering. Efter den 6:e kongressen (1928) når tesen om "socialfascismen" sin höjdpunkt även om den redan förekom vid den 5:e kongressen. Tesen, som figurerar i två former, hävdar enligt den första att socialdemokratin övertagit initiativet från "bourgeoisin" när det gäller att "förtrycka arbetarklassen". Den andra formen, som är något mildare, påstår att socialdemokratin och fascismen är två alternativa kort som spelas ut av "bourgeoisin" mot "arbetarklassen". I enlighet med tesen om "socialfascismen" ansågs inte längre enhetssamverkan med socialdemokratin vara möjlig.³

Till skillnad från vad som är fallet med Komintern, behandlar inte litteraturen, mig veterligen, SAI:s respektive IAA:s specifika inställning till fascismen under tjugotalet. Här hänvisas, i förekommande fall, till beskrivningar av enskilda länders organisationer och deras reaktioner.

Missnöje med socialdemokraternas reformistiska inriktning ledde 1917 till en partisplitting, varvid Sveriges socialdemokratiska vänsterparti, vänstersocialisterna, utträdde. Vid Kominterns andra kongress, 1920, fastställdes 21 villkor för deltagande i Tredje Internationalen. Bl a krävdes att reformismen skulle bekämpas, likaså krävdes ett byte av partinamnet – ledet "kommunist" måste ingå. En fraktion av vänstersocialisterna, "vennerströmmarna", kunde inte acceptera de 21 villkoren, varför partiet splittrades. Vennerströmmarna, som behöll det gamla partinamnet, återgick dock år 1923 till socialdemokratin. Den majoritära grenen av vänstersocialisterna antog däremot villkoren, och utfäste sig därmed bl a att tillämpa den "demokratiska socialismen" och enhetsfrontstaktiken (se ovan). År 1922 antog man namnet Sveriges kommunistiska parti, SKP. Ordföranden Z. Höglund, redaktör för det stockholmska huvudorganet Folkets Dagblad Politiken (FDP), kunde dock ej i längden acceptera den ökade centraliseringen – alltså en allt starkare knytning till Moskva. Höglund anmälde avvikande åsikter i frågan om inställningen till Norges socialdemokrater. Han var även i sin inställning till kyrkan mer tolerant än vad som kunde godtas i Moskva. Dessa motsättningar ledde så småningom (1924) till Höglunds uteslutning. Dennes fraktion inträdde 1926 åter i SAP. En ny schism inträffade 1929, då en moskvatrogen riktning under Sillén stötte ut den kilbomska fraktionen, vilken sedermera antog namnet Sveriges socialistiska parti. Efter "höglundarnas" sorti, 1924, upphörde SKP att vara ett forum för intern principiell och ideologisk debatt (Lindkvist). Detta ledde till att latent interna motsättningar obönhörligen ledde till splittring (1929) – motstridiga meningsyttringar kunde ej accepteras. SKP:s press dolde in i det längsta, i partidisciplinens namn, dessa motsättningar för sina läsare.

Sedan 1908, respektive 1910, existerade Sveriges ungsocialistiska parti och Sveriges Arbetares Centralorganisation, SAC – sida vid sida. Trots att man delade en syndikalistisk grundåskådning och gemensamt kritiserade reformis-

men, var de båda organisationerna aldrig fullständigt identiska. Det förekom tidvis också intern kritik mellan de båda riktningarna. På det personliga planet var det emellertid vanligt att man, som Albert Jensen, medverkade i både syndikalistiska (ex. Arbetaren, Syndikalismen) och ungsocialistiska (ex. Brand) organ. Till skillnad från sina fränder i Tyskland och Frankrike utvecklade de svenska syndikalisterna en evolutionär syn, ett undvikande av våldsamma konfrontationer betonades.

Socialdemokratin kom efter det demokratiska genombrottet att acceptera den skministervalsocialismen. Under tjugotalet hade partiet ensamt regeringsinnehav tre gånger (1920, 1921–1923, 1924–1926).⁴

Den svenska högern befann sig i en långsiktig rörelse mot ökad acceptans av liberala idéer, tydligast inom den ekonomiska sfären. Samtidigt förstärktes under mellankrigstiden en nykonservativ tendens – dvs en medveten ideologisk plädering för den klassiska konservatismen.

Högerns ledande kretsar accepterade motvilligt den parlamentariska demokratin – man godtog dess ramar utan att omfatta den till själ och hjärta. Det fanns dock inom SNU, Allmänna valmansförbundets organisatoriskt fristående ungdomsrörelse, mer långtgående åsikter. Demokratin sågs som ett uttryck för den liberala individualismen och därmed som en motståndare till den konservativa organismtanken. Det framfördes också sympatier för korporativistiska ideal. Likaså förekom yttringar till stöd för den italienska fascismen.

Inom Bondeförbundet, starkt präglad av fosterländska tankar, spelade rastanken tidvis en betydande roll. Bondeförbundet skilde sig från den nykonservativa kollektivismen genom att förespråka en individualism med vissa liberala inslag. Samtidigt var man starkt antikapitalistisk.

År 1924 bildades det första nationalsocialistiska partiet i Sverige av bröderna Gunnar, Sigurd och Birger Furugård – Svenska nationalsocialistiska frihetsförbundet. Det bytte 1929 namn till Nationalsocialistiska bonde – och arbetarförbundet. Elof Eriksson, känd för sina antisemitiska åsikter, var den främste bakom grundandet av Sveriges fascistiska kamporganisation (SFKO), 1926. Även denna organisation bytte 1929 namn – till Sveriges nationalsocialistiska folkparti (SNFP). Ett år senare (1930) sammanslogs dessa båda grupper, plus det Nysvenska förbundet som bildats av den fascistiskt inspirerade Per Engdahl 1929, i Nysvenska nationalsocialistiska partiet (NSNP).⁵

Steven G Payne har uppställt vissa definitioner av fascismen, vilka tjänar som vägledning i detta arbete:⁶

A. Fascistiska negationer

- * Antiliberalism
- * Antikommunism
- * Antikonservatism – dock med tendenser till temporära kompromisser

B. Ideologi och målsättningar:

- * Skapande av en ny nationalistisk, auktoritär stat
- * Skapande, över klassgränserna, av en reglerad nationell struktur, förmögen att i viss utsträckning omskapa de sociala relationerna
- * Målet att skapa ett imperium eller påverka andra staters gränser till egen fördel
- * Omfattande av en idealistisk syn, ofta med mål att skapa en ny (sekulär) kulturform

C. Stil och organisation:

- * Tonvikt lagd på estetisk form: möten, symboler och politisk koreografi med starka romantiska och/eller mystiska aspekter
- * Försök till massmobilisering med militarisering av det politiska livet
- * Positiv attityd till våldsanvändning
- * Tyngdpunkt på manlig dominans och organisk samhällssyn
- * Glorifiering av ungdom, betoning av generationskonflikter.
- * Tendenser till auktoritärt, karismatiskt och personligt ledarskap

Payne gör också en viktig distinktion gentemot högerextremismen, vilken bl a ej anses syfta till social omvälvning eller massmobilisering.⁷

Frågeställning och tidsavgränsning

Det har av det föregående framgått att den kommunistiska internationalen under undersökningsperioden utvecklades till en centraliserad organisation styrd från Moskva. De socialistiska (reformistiska) och syndikalistiska internationerna däremot, förblev ett slags federation av självständiga nationella organisationer. Detta motsvaras på det nationella svenska planet av ett SKP som även i det nationella arbetet blev allt mer enhetligt och centraliserat, såväl organisatoriskt som ideologiskt. Avvikelser tolererades inte längre, utan ledde till uteslutning och därmed splittring. Bilden av den svenska socialdemokratin är liksom hos dess internationella motsvarighet, SAI, präglad av mångfald. Inom partiet finns så pass motstridiga ideologiska element som Nils Karlebys mer marknadsvänliga tendenser som Arthur Engbergs marxism (liksom Zeth Höglunds – denne återinträder vid mitten av decenniet i partiet). Samtidigt förstärks partiets bejakande av parlamentarism och frihet, en tendens som i detta fall är mer enhetlig (liksom hos SAI). Den svenska syndikalistiska rörelsen är redan till sin struktur icke enhetlig, bestående dels av SAC, dels av det politiska partiet ungsocialisterna.

Nyckelord i skildringen ovan är centralism, enhetlighet och globalitet kontra autonomi och mångfald, liksom homogenitet kontra heterogenitet. Den första uppgiften blir därför att undersöka huruvida de olika riktningarnas generella tendenser har en motsvarighet även i reaktionen gentemot fascismen. Rent konkret kan följande frågor ställas:

Omfattar SKP Kominterns bedömningar av fascismen?

Är SAP:s bedömning av fascismen enhetlig, eller bär den präglet av den heterogenitet som kännetecknar partiet?

Vilken roll spelar klasskampaspekten respektive den frihetligt-konstitutionella aspekten i SAP:s bedömning av fascismen?

I och med att svensk socialdemokrati och syndikalism är nationellt autonoma, finns det anledning att också föra in tredje aspekt förutom klasskampaspekten och den frihetligt – konstitutionella aspekten – nämligen den kulturella. De svenska kommentatorerna ställs inför ett fenomen som utspelar sig i en helt annan del av Europa, och det finns därför skäl att anta att kulturella skillnader kan spela en roll i bedömningen. De konkreta frågorna blir därför:

Finns det i bedömningen av fascismen ett negativt samband mellan centralism och ideologisk marxistisk homogenitet å ena sidan, och förekomsten av kulturella och konstitutionella aspekter å den andra ?

Hur stark är hos den svenska syndikalismen – som har starka beröringspunkter med den sydeuropeiska syndikalismen – den kulturella aspektens betydelse i bedömningen av fascismen?

Vilken betydelse har den kulturella aspekten för socialdemokratins bedömning av fascismen?

De bör betonas att då jag laborerar med begreppet "samband" inte nödvändigtvis hävdar att det rör sig om ett kausalitetssamband, ej heller om generella lagar. Det är snarare en fråga om att försöka påvisa hur vissa tendenser råkar sammanfalla i en specifik historisk situation.

Uppsatsämnets periodisering styrs av en önskan att granska de svenska socialisternas reaktioner inför de händelser som i den historiska beskrivningen av den italienska fascismen har framträtt som avgörande. Skeendet från 1919 till 1929 (från fascistpartiets bildande till Lateranfödraget) beskriver också en utveckling från en revolutionär rörelse med socialistisk accent till en samhällsbevarande maktapparat med högerprofil. Det rör sig därmed om en ytterst heterogen företeelse som kan tjäna som bakgrund för att studera olika tendenser inom svensk socialism. Undersökningsperiodens längd innebär att berörda svenska bedömare har en väl tilltagen marginal för sina reflektioner: varje seriöst analyserande person bör vid tjugotalets slut ha varit mäktig att göra en något så när samlad bedömning av fascismen.

Denna uppsats kommer att behandla fascismen på tjugotalet såsom avhängig av den italienska utvecklingen. Därför kommer även svenska socialisters reaktioner på (eventuell) svensk fascism att analyseras. De reaktioner som uteslutande berör fascism och högerextremism i andra länder än Sverige och Italien (exempelvis tysk nationalsocialism) behandlas ej.

I den mån de svenska (socialistiska) kommentatorerna har tyckt sig finna uttryck för svensk fascism kommer dessa reaktioner att refereras utan att jag på något sätt tar ställning till dessa påståendens faktiska sanningshalt (undantag görs för Adlercreutz' upprop). Detta vore en alltför omfattande uppgift i detta

begränsade sammanhang. I den mån föregivna faktauppgifter refereras från socialistisk press tjänar de endast till att ge en bakgrund till den situation i vilken yttrandet fälldes. Många av dessa yttranden tangerar olika centrala frågor i svensk mellankrigspolitik (ex. försvars- och arbetsmarknadspolitik) vilka jag inte finner någon anledning att djupare penetrera.

Undersökningen har en ideologisk, politisk och idéhistorisk inriktning vilket gör att den partipolitiska aspekten klart överväger över den arbetsmarknads- politiska. Detta innebär konkret att i den mån reaktioner från fackföreningsrörelsen förekommer så inrangeras de under respektive parti (företrädesvis SAP). Den syndikalistiska rörelsen ses i detta sammanhang som en politisk riktning.

Jag har i mitt arbete valt att av tids- och utrymmesskäl begränsa mig till respektive riktningars publicistiska material under undersökningsperioden. Tyngdpunkten ligger på dagspressen, men tidskrifterna är också av vikt. Ett fåtal politiska broschyrer som berör ämnet behandlas också. Med ett undantag (Adlercreutz' upprop) har enbart socialistiska publikationer beaktats.

2 Socialdemokratin

Från fascistpartiets bildande till "marschen till Rom" (mars 1919 – oktober 1922)

Skildringen av italienska skeenden i socialdemokratisk press har en mycket undanskynd roll. Ledande och kommenterande artiklar är ytterst fåtaliga – Italien ägnas huvudsakligen notiser; Fiume-frågan står naturligtvis i förgrunden. Detta hindrar inte att man just i notisform mycket tidigt uppmärksammar den fascistiska rörelsens bildande – dock utan att rörelsen namnges. Det rör sig om två tidningar: Social – Demokraten (Soc.-Dem) och Norrländska Socialdemokraten. Den 28/3 -1919 publicerar den förstnämnda tidningen en kort notis, där man bl a kan läsa: "Mussolini och Popolo d'Italia [Mussolinis Milano-baserade tidning] hålla på att grunda ett nytt parti, som vill vara ett parti av dem som ha kämpat. Mussolini har i Milano framlagt partiets program, vilket kan sammanfattas på följande sätt: Krig mot imperialismen, krig mot den officiella socialismen och upprättandet av en ekonomisk demokrati, godkännande av alla arbetarnes fordringar, allmän rösträtt även för kvinnor, proportionell representation, senatens avskaffande och inkallande av en konstitutionell församling."⁸ Samma artikel förekommer dagen efter i Norrländska Socialdemokraten.⁹ Det kom ännu att dröja nästan två år innan fascisterna nämns vid namn – de figurerar oftast i förekommande fall som "nationalister" eller "frontkämpar" (och är därmed svåra att urskilja från andra extremister).

Förutom en del ledande kommentarer till den italienska utrikespolitiken, finner vi ett fåtal som behandlar de italienska socialisternas vacklande hållning mellan Andra Internationalen och Komintern. Med tanke på denna knapphet framstår två ledarartiklar signerade Hj. B-g (Hjalmar Branting,¹⁰) i *Soc.-Dem.*

november 1919, som desto mer auktoritativa. Här kommenteras de italienska parlamentsvalen. Branting visar god insikt, i linje med senare tiders historieskrivning. Den italienska socialismen har visserligen bolsjevikiska "allyrer" (som anses passa för den italienska massans "kulturgrad") – men den revolutionära attityden är blott en fasad, hävdas det, eftersom parlamentsplatserna accepteras.¹¹ Den socialdemokratiska pressens Paris-korrespondent Sven Backlund gör under sommaren 1920 en resa till Italien. Den 29/ 7 detta år tillstår denne i Soc.-Dem att svenska socialdemokrater har en tendens att "se en smula skevt" på sina italienska kollegor. Italiens problem beror dock på bourgeois svaghet, heter det. Detta är en sjuk punkt i det italienska samhället – landet hotar eventuellt att gå samma väg som Ryssland.¹² Skribenten visar alltså omtanke om icke-socialistiska strömningar, eftersom han är mån om Italiens demokratiska fortlevnad.

Den stora strejkvågen i augusti-september 1920 behandlas avvaktande. Med skepsis betraktar man "de bolsjevikiska elementens frasradikalism".¹³ Resultatet utmålas visserligen som en seger för arbetarna, men den största äran tillskrivs liberalen Giolitti. Soc.-Dem inskärper: "Man må dock akta sig för att härav [de lyckosamma strejkaktionerna] draga den slutsatsen, att ett nytt kampmedel vore upptäckt för att genomföra länge närda önskningar och krav."¹⁴

Under i stort sett hela 1920 ses alltså den sociala kampen i Italien, i den mån den analyseras, ur ett frihetligt-konstitutionellt perspektiv. Arbetarnas kamp beaktas, men det betonas att den militanta våldsprincipen ej är önskvärd.

I december 1920 figurerar "fascist" första gången i socialdemokratisk press, något som avspeglar det faktum att det är först nu under hösten 1920 som den fascistiska rörelsen växer sig stark. Återigen är Social-Demokraten först – med en icke-kommenterande notis. Det talas där om "faschiti-socialister" som ska ha anfallit och sårat två deputerade.¹⁵ I och med att artikeln ej är kommenterad, framstår troligen dessa "socialister" för läsaren som en variant av den våldsbenägna ytterlighets-socialismen. I en ledande artikel i samma tidning, (24/1 -21; osignerad) citeras Mussolini för yttranden fällda före världskriget. Det nämns i förbifarten att han numera är fascist, utan någon värdekommentar. Samtidigt ironiserar artikeln, som behandlar partikongressen i Livorno, över kommunisten Bombaccis beundran för d'Annunzio – en äventyrare känner sympati för lyckoriddaren, heter det.¹⁶ Vi ser här det första exemplet på sammanförande av italiensk extremnationalism med kommunism, i ett slags "guilt by association". Det finns dock, under undersökningsperioden, tidigare exempel på hur dikotomin högerextremism – kommunism används för att i stället framhäva socialdemokratins mellanställning: "Bolsjevism och reaktion" (Soc.-Dem, 31/10 -19; ledande artikel, signerad P.A. H-n. = Per-Albin Hansson,¹⁷ "Bolsjevism och militarism" (Arbetsbladet, 6/6 -19; ledande artikel, signerad T.Z.).

Notiserna om fascismen är under denna vinter (20–21) ännu sporadiska och i förekommande fall används ännu oftast begreppet "nationalister". Den i särklass mest behandlade händelsen i italiensk inrikespolitik före "marschen till Rom" i socialdemokratisk press är den socialistiska partikongressen i

Livorno, januari 1921, som leder till kommunisternas utträde.¹⁸ Här publicerar ett mycket stort antal tidningar en artikel av Kurt Rosenfeld, från det oavhängiga tyska socialdemokratiska partiets organ, "Freiheit". Denna behandlar ingående olika schatteringar inom det italienska socialistpartiet. Ändå är det inte denna politiska beskrivning som blir läsarens huvudintryck, eftersom den föregås av material av annat slag. I de flesta tidningar tituleras artikeln: "Hur det går till på en italiensk partikongress",¹⁹ vilket antyder ett drag av exotism. Intrycket förstärks av den underrubrik som förekom i tidningen Arbetet: "De varmblodiga italienarna ha inget begrepp om vad vi nordbor mena med parlamentarisk takt och ton". Den tyske korrespondenten skriver: "Tänker man på att italienaren ledsagar varje livligt anförande – och när talar han lugnt? – med häftiga arm- och handrörelser, kan man måhända föreställa sig hur pass rörlig bilden av partikongressen var även då inga särskilda märkvärdigheter inträffade".²⁰ Artikeln, som alltså är den mest utförliga beskrivningen av en av de viktigaste händelserna inom italiensk arbetarrörelse under den tidiga undersökningsperioden, är onekligen till sin utformning (åtminstone den svenska versionen) starkt färgad av exotism och kulturellt främlingskap.

Framåt april 1921 börjar äntligen mer beskrivande rapporter tränga fram till socialdemokratisk press – företrädesvis rör det sig om resebrev. Stefan Oljelund berättar i Folket, 2/4 -21, om "...italienska nationalister, eller facister, som de kallas...". Artikelförfattaren jämför dessa med medborgarvårn eller vita garden, och tvekar inte över deras politiska hemvist, eftersom han ser dem som arbetarfientliga.²¹ Långt mer spritt, men något senare, är Gurli Hertzmann-Ericsons reportage, bl a i Ny Tid. Författarinnan lägger skulden för de politiska oroligheterna på fascisterna, som sägs provocera arbetarna. Samtidigt är hennes beskrivning av fascismen som rörelse mer nyanserad. "Detta parti, som icke är något politiskt parti, utan består av ungdomar, studenter och kontorister... [de] betrakta varje socialdemokrat som Italiens svurne fiende...".²² Vid ungefär samma tid betecknar signaturen S.H. (Sigfrid Hansson)²³, i LO:s tidskrift Fackföreningsrörelsen, fascisterna som reaktionära ligor, vilka med våldsamma medel bekämpar arbetarrörelsen.²⁴ Tidningen Arbetet jämför i sin första kommentar fascismen med den norska strejkbrytarorganisationen "Samfundshjelpen" (som snart skulle få sin svenska motsvarighet i "Samhällshjälpen").²⁵

Om dessa första kommentarer huvudsakligen ser fascismen som en klassmotståndare kan man i den första ledarartikeln i ämnet också skönja en annan tendens. I Nya Samhället och Örebro-Kuriren förekommer i slutet av maj 1921 en identisk ledare, vilken visserligen definierar fascismen som "borgardömet sammanslutet i motvårn", men som också huvudsakligen skyller fenomenet på kommunismen. Denna ska ha hjälpt reaktionen med sin "radikala fraseologi" och sina "krampaktiga våldsexperiment", heter det.²⁶

Vid denna tidiga tidpunkt har fascismen ännu inte blivit ett överordnat, distinkt begrepp. Därför sammanställs den av Gustav Möller i en ledare i Soc.-Dem, 30/6 -21, med de finska skyddskårerna, med den tyska "orgeschrörelsen"

och den norska "samfundshjelpen". Detta i en artikel som angriper den svenska överklassens roll i bildandet av strejkbrytarorganisationen "Samhällshjälpen". Den lugna samhällsutvecklingen i Sverige tycks vara alltför idyllisk för en överklass som vill leka med elden, menar Möller. Om man fortsätter att betrakta svensk arbetarrörelse som notoriska orosmoln, då kommer man också att framkalla olycksbådande stämningar inom denna. Detta är första gången som fascismen sammankopplas med svenska högerfenomen. Artikeln, som är skriven i ett oroat tonläge, präglad av ett medvetande om klassmotsättningarnas latenta spänningar, andas samtidigt en önskan att bevara den fredliga samhällsutvecklingen. Det antyds samtidigt att en militant höger kan stärka en vänsterrevolutionär våldsutveckling.²⁷

Under hösten 1921 skriver Allan Vougt (sign A.V. alt. A. Vgt.)²⁸ några initierade artiklar i *Arbetet* om det italienska socialistpartiets inre splittring,²⁹ och i november skriver Arthur Engberg (A.E-g.)³⁰ den enda ledarkommentar som uppmanar den svenska arbetarrörelsen att ta efter utvecklingen i Italien (beträffande arbetarnas krav på undersökning av företagets ekonomiska ställning).³¹

Allan Vougt och Sven Backlund, den socialdemokratiska pressens två främsta utrikeskännare, skriver i *Arbetet* resp. *Ny Tid* under hela 1922 artiklar där man varnar för den fascistiska faran. Denna beskrivs ur ett utpräglat klasskampsperspektiv – fascismen är ett uttryck för "överklassreaktionen".³² Återigen görs (av Backlund) jämförelser med "Samhällshjälpen".³³ Samtidigt finns utrymme för andra nyanser: Sven Backlund driver vidare sin tes om den sjuka, degenererade italienska överklassen,³⁴ Vougt, återigen, beklagar sig över italiennarnas – såväl höger som vänster – bristande sociala disciplin, något som han tycker sig kunna spåra ända tillbaka till romartiden.³⁵

Denna huvudsakligen klassbaserade syn får dock alltmer konkurrens av motsatsparet reaktion (fascism) – bolsjevism, vari man främst misstänkliggör våldsanvändandet som metod. Det är också under denna tid (1922) som begreppet "högerbolsjevism" – om fascismen – kommer i svang. I *Arbetet* förekommer en bildtext, som kommenterar paraderande fascister, från 16/10 -22, där man främst betonar de våldsbenägna fascisternas hot att införa diktatur – något som skulle drabba borgarklassen lika hårt som arbetarklassen, heter det.³⁶ I detta fall tycks den frihetliga aspekten överväga i bedömningen.

Under denna period finns även en och annan artikel som med visst intresse uppmärksammar något som man uppfattar som tendenser hos fascismen att röra sig åt vänster.³⁷ (*Nya Samhället*, 19/7 -22).

Perioden fram till "marschen till Rom" kan sammanfattas i en från svensk socialdemokrati avvaktande och skeptisk hållning till den radikala italienska arbetarrörelsen. Denna syn bär typisk reformistisk, dvs frihetlig och konstitutionell, prägel. En mer klasskampsbetonad accent kan skönjas när fascismen sent om sider analyseras. Ju närmare vi kommer oktober 1922, desto mer framträder, som ett komplement, motsatsparet bolsjevism-fascism, och därmed invägs en frihetlig aspekt. I allt det som tidigare nämnts finns en latent tendens

att bedöma italienska skeenden enligt en inhemsk kulturell måttstock, vilket får till följd avståndstaganden, generaliseringar och en viss doft av exotism.

Fascisternas maktövertagande

Social-Demokratens ledarkommentar till det fascistiska maktövertagandet präglas av ett lugnt och sakligt tonfall. Under rubriken "Fascisternas kupp" konstateras att rörelsen relativt sent blivit industrins "beskyddare", som en reaktion på syndikalisternas och kommunisternas aktion, och det påpekas att rörelsen även appellerar till arbetarklassen, speciellt lantarbetarna. Man ironiserar över "reaktionärernas" tendens att i alla tider visa intresse för arbetarnas bästa.³⁸ I Arbetet betecknas kuppen som "... en väldig uppmarsch av reaktionens alla krafter med motiv hämtade från nationalismens olika skiftningar". Skribenten (Engberg) kallar fascisterna "självsvåldiga lärjungar i den svarta Leninismens skola".³⁹ I Örebro-Kuriren kritiseras den italienska arbetarklassen "...som hemfaller till dyrkan av den radikala frasen, [och ej har] ... kraft nog till handling."⁴⁰ Om man på visst håll noterat fascistiska framgångar hos arbetarklassen är å andra sidan Sydöstra Sveriges Dagblad mer kategorisk: "fasciströrelsen är icke revolutionär, den är monarkistisk, kapitalistisk, reaktionär."⁴¹ Ingen av de omedelbara reaktionerna på "kuppen" andas rädsla för att det skedda ska ha någon speciell inverkan i Sverige.

Så inträffar dock det att en överste och regementschef vid Kungl. Västmanlands regemente i Västerås, Axel Magnus Adlercreutz, född 1868,⁴² tar sig för att skriva en maning (i form av ett upprop) till efterföljd i fascismens anda – 31/10 -22, Westmanlands Allehanda⁴³ – vilket får till följd en avsevärd ökning av intresset i de socialdemokratiska tidningarna. Flera av dem hävdar (bl a Soc.-Dem) att det inte är en slump att de första svenska fascistsympatierna yttrar sig i den högre officerskretsen. Enligt Social-Demokraten vore det lätt sinnigt att inte uppmärksamma detta varsel. Samtidigt tillägger man: "Vi skola uppriktigt tillstå, att vi icke tro på framgången av en fasciströrelse i vårt land".⁴⁴ Nästföljande dag hävdar samma tidnings ledare att det säkert inte skulle gå lika lätt att kasta demokratin över ända i Sverige "... som ... i det soliga Italien".⁴⁵ I Arbetet gör Engberg ett av sina retoriskt laddade inlägg: "Tyvärr har man fog för misstanken, att det fascistiska äventyret i Italien innebär ett inledande i frestelse för de svenska överklasskretsar, som aldrig kunna fatta tanken, att regeringsmakten... skulle... tillfalla någon annan än dem själva." Händelsen ses mot bakgrund av Sven Hedins agitation och bondetåget år 1914. Ändå är Engberg övertygad att svenskarna aldrig kommer att tåla en militärdiktatur. Vidare framhålls förekomsten av en viss själsfrändskap mellan "överklasskretsarnas" och "hemmabolsjevikernas" föreställningsvärld, nämligen tron på våldet och föraktet för demokratin.⁴⁶ Detta tema vidareutvecklas av Engberg i en ny ledare påföljande dag (3/11 -22). Artikel, som ur teoretisk synpunkt utgör undersökningsperiodens mest drivna plädering för ett socialdemokratiskt avståndstagande av såväl fascism som bolsjevism, bör ses mot bakgrunden av

kommunisternas maningar till "arbetarbevapning" (se nedan). Mål och medel ges i denna artikel lika vikt. Den ideologiska målsättningen är socialismens förverkligande, men: "varje försök att låta våldet överkorsa demokratin är ett tveeggat svärd", heter det. Något senare kan man läsa: "Endast genom att obrottsligt hävda demokratins grundsatser är det möjligt att på något mera *varaktigt* sätt trygga en bättre ställning åt arbetarklassen". Därför avråder författaren från en arbetarbevapning som skulle kunna orsaka ett inbördeskrig. Båda dessa artiklar andas tillit till den svenska arbetarrörelsens "klarsyn". Även om fascismen ses som ett högerfenomen, så ges kommunismen en betydande del av skulden för att ha provocerat den.⁴⁷ Samma tongångar kan noteras i Dala-Demokraten, som vidare lugnande påpekar: "...Sverige är icke Italien", liksom, "här uppe i Norden råder... en annan luft än i det land där Mussolini regerar vid sidan av påven".⁴⁸ Ett starkt angrepp på kommunismen görs i Arbetarbladet, där den helt och fullt jämföras med fascismen – "två alnar ur samma räcka". Enligt ledarskribenten är den fascistiska faran i Sverige obefintlig – enda faran vore "ett fortsatt samarbete" mellan Adlercreutz och Z. Höglund.⁴⁹

Den omedelbara reaktionen på "marschen till Rom" är alltså samlad. Först med Adlercreutz' inlägg aktualiseras en svensk "dimension". Trots en viss oro, råder ingen allvarlig fruktan för en svensk fascism – tilltron till de svenska arbetarna är stark. De kommunistiska kraven på bevapning av arbetarna leder till att tanken på en militant socialdemokratisk aktion mot fascismen än mer hamnar i bakgrunden. Kommentarererna till det fascistiska maktövertagandet är en intrikat sammanvävning av klasskamps- och demokratiargument, kanske främst illustrerade av Engbergs plädering för socialism och demokrati. I förvissningen om att Sverige inte på samma sätt är hotat av fascismen som Italien, ingår den kulturellt betingade tanken av att äga en klarsyn och mognad som saknas på sydliga nejder.

Fram emot brännpunkten – oro men ändå tillförsikt (november 1922 – sommaren 1925)

Efter maktövertagandet fortsätter framför allt Allan Vougt i Arbetets spalter att se fascismen som ett reaktionärt redskap. Kring årsskiftet 1922/23 tar han i första hand fasta på fascismens inre motsättningar (alltså långt före Kominterns 5:e kongress). Vougt's huvudtes är att fascismen i valet mellan uppdragsgivarna, dvs storkapitalisterna och dem man falskeligen lockat till sig, arbetarna, otvivelaktigt kommer att gå de förra till mötes. De nationella tongångarna ses främst som ett romantiskt lockbete.⁵⁰ I april 1923 sägs Mussolini ha fullföljt sin "drängtjänst åt reaktionen" även på det religiösa området.⁵¹

En utveckling snarare åt det motsatta hållet beskriver den andre utrikeskommentatorn par excellence, Sven Backlund. Han noterar Mussolinis ändrade (positiva) hållning i frågan om åttatimmarsdagen, och frågar sig ironiskt om den svenska borgerligheten uppskattar detta.⁵² I en mycket intressant ledare i Ny

Tid, 24/4 -23, refererar Backlund till verket "Våra dagars politik" av fransmannen Alfred de Tarde, som behandlar fascismens korporativa tendenser. Backlund visar intresse för vissa av dessa drag. Han vill visserligen inte att korporationerna ska ersätta staten, men tar fasta på betonandet av yrkesorganisationerna som arbetarrörelsens grundpelare. Backlund menar att dessa idéer har sitt ursprung just hos arbetarrörelsen. Det heter vidare: "I all vår berättigade kritik emot fascismen får vi aldrig förlora ur sikte, att den är bärare av vissa idéer, som vi hos oss är helt förtrogna med..."⁵³ Slutsatsen av Backlunds resonemang är alltså att fackföreningarnas roll inom arbetarrörelsen måste stärkas. Här ser vi första gången en tendens att se fascismen som en ideologi, ej blott som ett redskap. I Örebro-Kuriren tar man också avstånd från Mussolinis diktatur samtidigt som man, något motsägelsefullt, noterar att den italienska demokratin av fascismen skulle behöva lära en smula "självtukt".⁵⁴

Under denna period (1923) visar den socialdemokratiska pressen en ökad tendens att föra in fascismen i den inrikespolitiska debatten. Helt tydligt tycks man uppleva att högerpressen i ökande utsträckning visar öppna fascist sympatier. Att det rör sig om en delikat balansgång gentemot den kommunistiska argumentationen visar Örebro-Kuriren: "Mussolini har haft ganska stort rum i svenska högerhjärtan. Det påståendet kan man gott göra utan att därför behöva förfalla till någon överdriven nervositet för en överhängande fascistfara här hemma."⁵⁵ Attackerna och insinuationerna riktar sig i hög utsträckning mot Nya Dagligt Allehanda (NDA) liksom mot Svenska Dagbladet. Man polemiserar mot det som man uppfattar vara högerpressens kritik av Nationernas Förbund i samband med Korfu-affären (främst riktas kritiken mot Leon Ljunglund i NDA).⁵⁶ En särställning i denna inhemska kritik av högern intar Arthur Engberg i Arbetet. I en serie för svenska förhållanden mycket hätska artiklar, sommaren och förhösten 1923, angrips högern med "det grova artilleriet":

"Mussolini är högerns idol. Det finns icke en välfriserad och välsinnad knodd med sant fosterländska tänkesätt och Svenska Dagbladet till hus- och livorgan, som icke i Mussolini beundrar och tillber sin hjälte. I varje hem är han ägnad att motsvara vår vulgära högerns anspråk på en hövding. Han har den sinnets och tänkesättets råhet, den brutalitet och hänsynslöshet, det förakt för demokrati, fred, frihet och rätt, som i oändligt skiftande styrkegrader i alla tider utmärkt svensk höger".⁵⁷

Engberg hävdar även att : " ...det svenska överklasslödder, som moraliskt lönnmördade Karl Staaf...[sic]" visar hänförd beundran för "knölpåks- och ricinöljekurerna".⁵⁸ Denna kritik av högern bottenar hos Engberg i en delvis kulturkonservativ, pessimistisk framtidssyn. Han ser "...barbariet... på marsch. Det sitter i högsätet i Ryssland... Ungern... Italien... Frankrike... Spanien... det bidar i Hitlers, Ludendorfs [sic] och gelikars rörelse sin tid i Tyskland och det tittar fram ur all högertidningars ledarespalter i konungariket Sverige".⁵⁹ Engberg ser i grund och botten fascismen som ett utslag av tidsandan – en tid som kännetecknas av "rå kraftdyrkan", "krigsårens förvildning", "den råa

boxningens popularitet", "negerdansens triumftåg", "hotande avintellektualisering"... Artikeln (som också har antisemitiska inslag) jämför med senantiken och ser fascismen som ett tecken på begynnande andligt förfall.⁶⁰ Engberg må ha utgjort en särpräglad individuell variant inom socialdemokratien, men denna bedömning av fascismen finner också stöd i Smålands Folkblad (tydligast i föraktet för idrotten).⁶¹

I Arbetet framhärdar Vougt (fr o m november -24 chefredaktör sedan Engberg flyttat till Stockholm och Social-Demokraten) i sin klasskampsbetonade analys. Den 29/12 -24 heter det att fascismen är storfinansens stråtrövare – den kan ej anses vara en politisk riktning.⁶² I juni (10/6) 1924 förövas mordet på den framstående italienske socialisten Matteotti, vilket naturligtvis förorsakar indignerade reaktioner i socialdemokratisk press. Man kan ändå inte påstå att denna händelse markerar en riktningsändring av påtagligt slag. Tidningen Arbetet fortsätter att använda fascismen i sina attacker mot högern. Matteottimordet sägs kompromettera de högertidningar som påstås ha sett fascismen som en sund moralisk kraft. Stundom riktas kritiken även åt vänster: "Och vad är den fascistiska ådran i svensk högerns själ annat än en motsvarighet till hemmakommunismens fantastier..."⁶³

Även om socialdemokratiska tidningar inte alltför sällan anklagar sina högerkolleger för fascistismpatier, råder i grund och botten en förvissning om att en verklig fara inte föreligger – även om vaksamhet påbjuds. I Länstidningen i Östersund kan man läsa: "Man vill icke gärna tro att fascismen har någon marknad i Sverige. Demokratien har gått oss i blodet på ett helt annat sätt än bland de sydeuropeiska folken. Men det vore misstag att alldeles förneka tillvaron av fascistiska tendenser även hos oss."⁶⁴ SSU-ordföranden Rickard Lindström däremot menar att varje förnuftig människa inser att en sådan fara inte föreligger. Snarare är det så, hävdar han, att bolsjevikerna försöker provocera fram en sådan fara i egenintresse.⁶⁵

I Örebro-Kuriren (chefredaktör Harald Åkerberg) fortsätter man att visa förståelse för vissa aspekter av Mussolinis regim: "Anarkin efter kriget hade kommit hela folket att längta efter en hård hand. Mussolini blev det gissel som behövdes." Detta skrevs 21/11-24, dvs näst intill ett halvår efter mordet på Matteotti.⁶⁶ Något tidigare, men ändå i tid placerad efter detta mord, är en artikel av Rickard Lindström i Socialdemokratiska ungdomsförbundets organ Frihet, med titeln "Fascismen och Giacomo Matteotti". I denna anklagas Mussolini liksom Zinovjev för brutalitet. Författaren framkastar dock, i tydligt urskuldande ton :

Den som skriver detta måste för sin del ärligt bekänna, att han icke à priori ansett själva den fascistiska strömningen som något så rysansvärt. I densamma låg mycket av ordningens och disciplinens sunda reaktion mot anarkien och ansvarslösheten. Den fascistiska tankeriktningen var ingalunda utan släktskap med den känsla och övertygelse, som under långa tider kommit socialister att reagera mot och känna olust inför den borgerliga samhällsordningens brist på planmässighet och förnuftig ansvarsdelning.⁶⁷

Det heter vidare, i viss motsättning mot resonemanget om disciplin : "För att missförstånd skola undvikas är det måhända nödvändigt särskilt betona att detta icke är något som helst erkännande åt fascismens metoder."⁶⁸ Lindström hävdar dessutom att fascisterna på intet sätt lyckats med skapa denna disciplin. Han menar å andra sidan att fascismen endast delvis är reaktionär. Skribenten tar den sociala lagstifningen, med bl a åttatimmarsdagen, till intäkt för detta påstående.⁶⁹ Lindström delar alltså med Ö-K:s redaktion åsikten att fascismen haft en funktion att fylla mot den italienska anarkin, medan han med Backlund delar ett intresse för dess sociala och fackliga aspekter. Man kan också lägga märke till att han, liksom Backlund, men till skillnad från Vougt, tillerkänner fascismen status av tankeriktning, dvs ideologi. Främst tycks Lindström med fascismen (såsom han själv definierar den) dela ett avståndstagande från liberalismens *laissez-faire*. Det faktum att Lindström ser fascismen som en renodlad tankeriktning gör att det enligt min mening finns anledning att påstå han delvis sympatiserar med denna riktning – att han tar avstånd från dess metoder skulle knappast förringa detta faktum. Däremot torde det stå klart att dessa partiella sympatier inte räcker till för att möta de definitioner på fascism som tidigare uppställts. I nr 13–14 av Frihet samma år, skriver Ivan Oljelund att man i Sverige gör en alltför ensidig tolkning av Mussolinis Italien, samtidigt som han berömmar tidskriften för att inta en mer objektiv hållning än Social-Demokraten.⁷⁰

Brännpunkten (sommaren 1925)

Under sommaren 1925 inträffar det skeende som enligt min tolkning, för att tala med Weber, är av idealtypisk karaktär. Symptomatiskt är att detta inträffar i ett så pass tidigt skede av undersökningsperioden. 1925 års försvarsbeslut skapar akut missnöje i officerskretsar. Någon tid efter detta bildas något som kallas "Riksförbundet för Sveriges försvar" – vilket beslutar att bilda regementsföreningar i de nedlagda förbandens ställe. Tongivande i denna rörelse är löjtnanten Sven Hedengren⁷¹ som året därefter, 1926, deltar i bildandet av det svenska fascistpartiet, SFKO⁷². I Stockholms Auditorium hålls 5/6 -25 ett möte av konstituerande karaktär som beivras av nämnde R. Lindström.⁷³ Denne man som 1924 förringat fascistfaran och till och med visat förståelse för rörelsen, går nu i egenskap av ordförande i SSU ut med en appell som i början av juni 1925 publiceras i de flesta av de socialdemokratiska tidningarna.⁷⁴ Man varnar i denna för att det i det konservativa lägret (trots att dess ledning anses stå avvisande) finns oansvariga grupper. I allmänt intresse bör det ses till att regementsföreningarna inte utvecklas till "fascisthärdar". Försök att inbegripa idrottsrörelsen i "antidemokratiska" strävanden fördöms.⁷⁵ Det stora flertalet socialdemokratiska tidningar berör ämnet i ledarspalterna. De tre stora (Soc.-Dem, Ny Tid och Arbetet) uttrycker alla oro.⁷⁶ Speciellt aktiv i detta ämne är Skånska Socialdemokraten som även varnar för ett frivilligt kavalleriförband i Skåne.⁷⁷ I samma tidning refereras ett tal av Per-Albin Hansson i bohuslänska

Hallinden där både bolsjeviker och fascister angrips. Regementsföreningarna ses som ett försök att framskapa en fascistisk stämning och även om den svenska demokratin anses vara stark nog att hålla "kuppmän" i styr, skadar det inte att deras förehavanden observeras, heter det.⁷⁸

En något annorlunda attityd intar tre norrländska tidningar, Norrländska Socialdemokraten (Boden), Västerbottens Folkblad (Umeå) och Nya Norrland (Sollefteå). Den förstnämnda varnar för "nervösa handlingar" och påminner om att bolsjeviker söker förevändning att bilda våldsorganisationer. Någon verklig fascistisk fara sägs inte hota landet. Den skånske namnen (Sk. Soc.-dem) kritiserar: extraordinära åtgärder bör ej vidtas.⁷⁹ Den fd vänstersocialistiska Umeå-tidningen skriver: "Fascistfaran bör naturligtvis bekämpas, men först måste den ju finnas till. Att nu börja kampen är att fäkta i tomma luften."⁸⁰ Beträffande Norrländska Socialdemokratens hållning är det kanske inte enbart en tillfällighet att tidningen är baserad i det radikala Norrbotten.

Ställd inför en betydande kommunistisk agitation i frågan (se nedan) tycks Lindström börja backa något. I Frihet, nr 7, 1925, säger han åter att han inte vill överdriva fascistfaran. Han anklagar bolsjeviker för att fiska i grumligt vatten och visa skadeglädje över att socialdemokratin tvingats ändra uppfattning i frågan.⁸¹ I samband med detta tycks en broschyr av R. Lindström ("Bolsjevism och fascism. Två själar och en tanke", Eskilstuna, 1925) ha kommit till (det är naturligtvis omöjligt att exakt tidsbestämma broschyren). Författaren klagar: "Då man ibland med visst fog kan påvisa ansatser till fascistiskt tänkande blåsa bolsjeviker upp detta till kollossala [sic] dimensioner...".⁸² Broschyren är i övrigt, som titeln antyder, ett dubbelt angrepp på kommunism och fascism, vilka ses som våldsbenägna tvillingsyskon. Mot dessa ställs den demokratibejakande socialdemokratin.⁸³ Det är mot den bakgrunden man bör se ett tal av P.A. Hansson, hållet i Mjölby och Tranås. Denne säger enligt ett referat i Norrländska Socialdemokraten: "Jag är för min del livligt övertygad om att den svenska socialdemokratin skall kunna hålla såväl kommunister som högerbolsjeviker på mattan och även trygga en fredlig utveckling."⁸⁴

Man kan i detta skeende urskilja tre faser:

1. Fascismen uppmärksammas, men ses huvudsakligen som en sydländsk företeelse. Någon egentlig fara för en svensk våldsutveckling föreligger inte, eftersom den demokratiska traditionen anses vara stark, arbetarrörelsen mogen. Det rör sig i grund och botten om kulturella faktorer som delvis söver ned socialdemokratin i en falsk trygghet.
2. Fascismen visar sig – eller upplevs åtminstone av socialdemokratin – genom tillblivelsen av regementsföreningarna, vara ett reellt hot. Man diskuterar i termer av bestämt motstånd mot dessa. De latenta klassmotsättningarna har här trätt i dagen på ett långt mer markerat sätt.
3. Kommunistisk agitation får socialdemokratin att tveka, man inser att en alltför militant hållning mot de fascistinspirerade regementsföreningarna skulle gynna båda ytterlighetsmomentens våldsbenägenhet. Man väljer att åter tona ned faran. Det är alltså av strukturella skäl, klämd mellan sköldarna, som socialdemokratin befäster sin reformistiska hållning.

Men händelserna under sommaren 1925 är också, och kanske främst, idealtypiska därför att de inrymmer den heterogenitet i förhållande till fascismen som utmärker hela undersökningsperioden. Här finns fortsatt klasskamps- och demokratiaspekten representerade, ofta sammanvävda. Den 5/6 -25 beskriver Engberg i Soc.-Dem regementsföreningarna som "... en lättsinnig lek med elden, en misstänkt tendens till överförande på svensk mark av rent fascistiska metoder, en utmaning, till vilken den svenska demokratin har en klar plikt att ta resolut ställning."⁸⁵ Men bara två dagar senare, i samma tidning, talar Erik Hedén i ett reportage i termer av en italiensk moralisk uppräckning och nyresning under Mussolini, vilken ses som en efterföljare till Cavour och Garibaldi.⁸⁶ Vi har i frågan om attityden till regementsföreningarna sett vissa tendenser till meningsutbyte mellan olika socialdemokratiska ledarspalter. Vad som däremot är typiskt för behandlingen av fascismen som italienskt fenomen, är de varierande, heterogena uttrycken som aldrig tycks provocera till debatt, inte ens de vagt fascistisypatiserande. Händelserna sommaren 1925 visar att frågan endast blir tillräckligt het för att väcka intern debatt när man träffar de inrikespolitiska klassmotsättningarnas råa nerv – i övrigt är den italienska fascismen perifer, alltför kulturellt avlägsen.

Det faktum att den händelse som jag ser som idealtypisk inträffar i ett så tidigt skede av undersökningsperioden, antyder enligt min mening bristen på utvecklingslinje. Den italienska fascismen ses, som nämnts, som en bifråga och de mönster vi hittills kunnat urskilja går igen också under resten av undersökningsperioden.

Mönstret går igen – men den frihetliga aspekten stärks (hösten 1925 – september 1928)

I mitten av tjugotalet börjar fascismens korporativa stat att ta form. I Sverige rör sig socialdemokratin på arbetsrättens område åt vänster, alltså ett bejaktande av facklig frihet – vilket också får konsekvenser för partistrategin fram till valet 1928.⁸⁷ Reaktionen inför fascisternas korporativa lagstiftning är därför huvudsakligen starkt negativ – man talar i termer av tvångslagstiftning. Det är detta tvång som får Sven Backlund att i ett föredrag refererat i Arbetet ta avstånd från företeelsen.⁸⁸ Det är i synnerhet strejklöslagen, men även den fascistiska fackföringsmonopolet (ej formellt dock) som möter massiv kritik. I dessa reaktioner överväger åter klassaspekten, eftersom det är främst arbetarnas organisationsfrihet och strejkrätt som försvaras. Soc.-Dem skriver att Mussolinis stat borde tillfredsställa de reaktionära kapitalisternas djärvaste drömmar. Att kunskapen om fascismens hemland inte alltid var så fullödigt antyds av att man i denna ledare talar om Mussolinis "kooperativa stat" (i st f "korporativ").⁸⁹ I Örebro-Kuriren heter det att ingen riktigt förstår vad som menas med "korporativ stat."⁹⁰

Allan Vougt betonar i Arbetet att fascismens inre motsättningar leder den in i en "imperialistisk fas",⁹¹ han börjar också i högre utsträckning än förut

jämställa fascism och kommunism.⁹² Skribenten tycks också känna en allt starkare upprördhet inför den fascistiska regimens brutalisering.⁹³ I januari och maj 1927 publicerar Arbetet artiklar vars rubriker leder till tryckfrihetsåtal från JK:s sida.^{94,95} I en av dem kallas Mussolini "kriminell dåre".⁹⁶ Den ansvarige utgivaren, dvs Vougt, frikänns så småningom,⁹⁷ men den socialdemokratiska pressen får för första gången anledning att angripa regeringen (Ekmans första) för undfallenhet gentemot fascismen.⁹⁸ I ett annat sammanhang anklagar man de svenska regeringsdelegaterna vid NF:s arbetskonferens i Genève för att stödja en linje som tillåter fascistiska fackföreningar att representera Italien. I denna fråga dras paralleller till liberalernas Stripa-politik.⁹⁹

Om, trots allt, någon utvecklingslinje kan skönjas under tjugotalet, så är det en svag förskjutning i bedömningen av fascismen från klasskampaspekten till den frihetligt konstitutionella. Det är återigen intressant att konstatera detta skeende kulminerar 1927 och ej 1929 (vid undersökningsperiodens slut). Under 1926 drar den Socialistiska Internationalen, om man ska tro den socialdemokratiska pressen, igång en kampanj för diktaturens offer, vars insamlade medel skulle tillställas en "Matteotti-fond".¹⁰⁰ Av partifolkets egna kommentarer att döma, gick kampanjen dåligt i Sverige.¹⁰¹ Därför igångsätts i november 1927 en artikelkampanj, vilken i princip omfattar alla socialdemokratiska tidningar. Den är upplagd som ett försvar för "fred" och "frihet" mot "våld" och "diktatur" och är till lika delar riktad mot kommunism (Sovjetryssland) och fascism (främst Italien).¹⁰² Speciellt intressant är en passus i Smålands Folkblads ledare (sign. G. L-g.). Här uppmanas de borgerliga att stödja kampanjen, eftersom frågan om demokrati och frihet inte är specifikt socialistisk: "Matteottifonden bör därför främjas av alla kulturens och fredens vänner i vårt land".¹⁰³ Reportageartiklarna om den italienska fascismen berör främst deporteringen av politiska fångar till syditalienska öar.¹⁰⁴

De nybildade svenska fascistorganisationerna ses företrädesvis med löje, som efterrapande "mussar" (av Mussolini).¹⁰⁵ Engberg talar om barnkamarupptåg, och tonar ned den fascistiska faran i Sverige (till skillnad från kontinenten).¹⁰⁶ I Västerbottens Folkblad talar Ivar Vennerström om "immunitet" hos "... den aldrig livegna bondeklass, i vars ådror rinna blod från Engelbrekts tid, och den arbetarklass, som på demokratins vägnar arbetat sig fram till medborgerligt jämställd position..." – en immunitet mot "allsköns antidemokratiska baciller".¹⁰⁷

Vi kan, i två ledande artiklar av Per-Albin Hansson i Ny Tid, åter finna det mönster som framträdde 1925: 1. vaksam tillförsikt – 2. skarp reaktion inför yttringar av något som upplevs som svenska fascisttendenser – 3. strukturellt betingad nedtoning av faran, dvs återgång till vaksam tillförsikt. I den första artikeln (13/6-27), "Fascistkurtisen", hävdas inledningsvis att det i Sverige inte finns jordmån för vare sig fascistiska eller bolsjevistiska "dårskaper". Det heter dock att vissa tendenser ej kan förbigås med tystnad.¹⁰⁸ Att döma av tidningsuppgifter hade den liberala regeringen företagit en undersökning inom regementena, förorsakad av rykten om att militärbefäl låtit instruera fascister. Som

svar på en enkät tycks vissa regementschefer ha lämnat "betänkliga" svar.¹⁰⁹ Hansson skriver: "I ett par av dem [svaren] upphöjes rent av fascismen till rang och värdighet av en fosterländsk skyddsvakt mot bolsjevikiska omstörtningar och mellan raderna kan man läsa ut, att regementscheferna betrakta det som en högst vällovlig gärning om deras underordnade sälla sig till fascisterna och taga del i dessas vapenövningar."¹¹⁰ Artikelförfattaren uttrycker också besvikelse över vissa högerkretsars attityd (Stockholms Dagblad). Vidare varnar han för att rustningar på ena kanten kan leda till samma sak på den andra – i detta fall tycks man anse att fascismen betingar kommunismen, snarare än tvärtom. Trots denna varning anser Hansson att "vettvillingar" inte kan omstörta samhället.¹¹¹ I "Fosterlandets räddare!" (10/3 -28) behandlar Per-Albin Hansson en broschyr från Sveriges Fascistiska Kamporganisation (SFKO). Det heter att det svenska folket än så länge inte behöver räddas en "nationell revolution". Det kan ändå inte skada att fästa uppmärksamheten på "galenpannornas drömmar och stridslinjer", sägs det. Trots allt rör det sig inte bara om import från "Mussolinis härskardöme", utan också om svensk kontinuitet från "punschpatriotismens" tid. Hansson utbrister: "Det är länge sedan jag läste en skrift, vari så ohöjlt agiteras för målmedveten förberedelse till uppror och omstörtning." Avslutningsvis vill dock Per-Albin Hansson avråda myndigheterna från att agera på ett sådant sätt att fascisterna framstår som martyrer – en låg profil förespråkas alltså, även om vaksamhet återigen påbjuds.¹¹² I samband med dessa reaktioner kan man lägga märke till att de svenska fascistiska organisationerna hos socialdemokraterna inger föga respekt så länge de enbart ses som utländska imitationer. Tonfallet ändras när beröring noteras med svenskt militärväsende och inhemska historiska klassmotsättningar.

Man kan ännu på detta stadium hos Örebro-Kurirens redaktion notera förståelse för Mussolini, inte minst som dådkraftig ledare. Denne sägs ha utfört ett "välbehövligt rensningsarbete" i sitt land. Tidningen säger sig dock, som tidigare, ta avstånd från den fascistiska diktaturen, som ofta jämförs med den "bolsjevikiska".¹¹³

Från "kosackvalet" till Lateranfödraget (september 1928–februari 1929)

I samband med riksdagsvalet 1928, återfinns vi för sista gången (under vår undersökningsperiod) en skärpning av tonläget gentemot föregiven svensk fascism. Så sent som 6/5 -28 sägs i Ny Tids ledare att "fascism i Sverge är ett tomt ord" – företeelsens innebörd borde inte överdrivas.¹¹⁴ Men i "kosackvalets" hårt laddade atmosfär, låter ett fåtal socialdemokratiska tidningar, helt tydligt som en replik på unghögerns sammanförande av svensk socialdemokrati med rysk kommunism, svensk höger vara liktydig med fascism. Det handlar om valspurtens sista dagar, när man i Arbetet kan läsa följande socialdemokratiska valannons:

"Fascisterna spela första fiolen inom Nationella ungdomsförbundet. Alltså stöder den, som röstar med någon av den borgerliga samlingens listor i verkligheten

Fascimen [sic]. Är du frisinnad, liberal eller s.k. opolitisk nykterhetsvän och kan du genom den borgerliga kartellbildningen rösta med ett parti, som bär *fascimen* i skölden? Ger det icke anledning till betänkanke mer än en gång före valet! Socialdemokratin har alltid fört frihetens talan, alltid predikat mot våldsregemente, alltid hävdad att folkets mening skall vara lag. Det bör vara ett program som samlar varje frihetsälskande väljare. *Vill du fascism* så röstar du med någon av den borgerliga samlingens listor. Men *vill du frihet* då röstar du med Arbetarpartiet.¹¹⁵

Samma annons återfinns även i Skaraborgaren.¹¹⁶ I Östergötlands Folkblad talas om högerledningens "tarvliga metoder", vilka föranleder tidningen att utbrista: "Slå tillbaka både högerbolsjeviker och vänsterbolsjeviker..."¹¹⁷ Dessa reaktioner är dock i klar minoritet bland den socialdemokratiska pressen. Trots ett hårt tonläge används fascismen i valagitationen endast av de ovan nämnda tidningarna. Händelsen illustrerar återigen att det huvudsakligen är kring de inrikespolitiska motsättningarna som begreppet fascism orsakar ett ordentligt skärpt tonläge.

I Arbetets valannons såg vi exempel på frihetlig argumentation, men det finns i samma tidning också exempel på den kontinuitet med vilken Allan Vougt undersökningsperioden igenom kritiserat fascismen utifrån ett klasskampsperspektiv. Den 18/12 -28 kan vi läsa: "Fascismen räddade den italienska kapitalismen, men gav till resultat en tvångsstat, mera fantastiskt konsekvent genomförd än någon antisocialistisk teoretiker någonsin drömt om." Det heter vidare att fascismens enda princip är "hänsynslös kapitalistisk egoism". Med den gångna valrörelsen i åtanke noterar Vougt att den fascistiska staten har alla de kännetecken som kritikerna tillskrivit "socialiststaten".¹¹⁸

Ännu vid undersökningsperiodens slut finns exempel på artiklar som inte fullständigt tar avstånd från fascismen. Harry Blomberg skriver: "Vilken inställning man än intar till regimen [i Italien] som politisk företeelse, kan man alltså icke förneka, att här arbetas."¹¹⁹ Man kan försiktigtvis notera att bland dessa "dubiösa" artiklar de tunga namnen tenderar att försvinna mot slutet av tjugotalet. Allt oftare rör det sig om frilansande författares resereportage (jfr Oljelunds artikel nedan).

Inför Lateranfördraget i februari 1929 är reaktionen tämligen avmätt – precis som varit fallet under hela undersökningsperioden beträffande religiösa frågor. I de flesta fall har den noterade förekomsten av en katolskvänlig fascism förstärkt bilden av rörelsens konservativa, reaktionära karaktär. I andra fall framstår i stället fascismen som ett mindre ont än katolicismen. Ivan Oljelund jämför Mussolini med Gustav Vasa, eftersom båda sägs ha kämpat mot påven. Författaren anser att Mussolini, i kamp mot den reaktionära och fördummande kyrkan, står på utvecklingens och kulturens sida.¹²⁰ Vatikanens fördrag med Mussolini ses av Soc.-Dem i enlighet med den förstnämnda synen: fascismen visar än tydligare att man går "reaktionens" ärenden. Sign. O. Th. tror också att katolska kyrkan kommer att kasta sig loss från detta "passliga fördrag" när fascismens stjärna börjar dala.¹²¹

Sammanfattning

Det samlade intrycket av den socialdemokratiska reaktionen inför den tidiga italienska fascismen är heterogeniteten. Ett flertal åsiktsriktningar existerar parallellt – såväl klasskampsperspektivet som den frihetligt konstitutionella aspekten – ofta intrikat sammanvävda. Även vaga fascist sympatier finns hela tiden representerade. Perioden igenom tenderar det kulturella avståndet att ha en influens på bedömningen, vare sig det rör sig om en känsla av kulturell "immunitet" som skyddar mot skadligt inflytande, eller bristande kunskaper (bl a om korporativismen). I en sådan atmosfär kan beskyllningar från syndikalister och kommunister om likheter med fascismen lämnas obesvarade. Fascismen framkallar samordnade reaktioner huvudsakligen när den sammankopplas med inhemska historiska klassmotsättningar. Om en utvecklingslinje över huvud kan skönjas, så är det en svag rörelse från klasskampsperspektiv mot en argumentation för demokrati och frihet, kulminerande i tidningskampanjen för Matteotti-fonden, hösten 1927 – typiskt nog ett centralt initiativ från den Socialistiska Arbetarinternationalen. Detta intryck av heterogenitet står, enligt mitt sätt att se, i samklang med den svenska socialdemokratins låga grad av anknytning till en global, centralstyrd, revolutionärt marxistisk ideologi – en position som i hög grad motsvaras av nationellt oberoende, ideologisk spridning och pragmatism.

3 Syndikalister och ungsocialister

Fram till det fascistiska maktövertagandet

Den svenska syndikalistiska rörelsen ser med stor sympati på den radikala italienska arbetarrörelsen åren efter kriget. Såväl sociala förhållanden som det folkliga temperamentet i Italien sägs förebåda en snar revolution.¹²² Intresset koncentreras kring de stora strejkerna augusti–september 1920. I Syndikalisten anses det italienska "proletariatet" äga en målmedvetenhet och handlingskraft som det svenska saknar (11/9 -20).¹²³ Arbetaraktionerna sägs vara en av de "... mest beundransvärda företeelser som inträffat under den jäsningstid i vilken hela världen f.n. befinner sig".¹²⁴ Man uttrycker tillfredsställelse med att de gått i syndikalismens tecken¹²⁵, en tillfredsställelse som efter hand tycks övergå i besvikelse över kampens konkreta resultat, trots att man ännu finner arbetaraktionerna ha varit "glänsande".¹²⁶

Det dröjer en bit in i år 1921 innan man i syndikalistiska/ungsocialistiska publikationer nämner fascismen vid namn, detta i en översatt tysk artikel av Rudolf Rocker (Röda Fanor, nr 5). Det talas här om 'fasci di combattimento' i Frontsoldaternas Förbund – "den nationalistiska reaktionens sämsta element" som räddar "bourgeoisien" från en hotande social revolution.¹²⁷ Trots affiniteten med den starkt syndikalistinspirerade italienska arbetarrörelsen, är man

senare än socialdemokratin med att uppmärksamma fascismen. Över huvud tycks kommunikationerna med själva Italien ha varit sparsamma – något som antyds av att den liberale förgrundsfiguren Giolitti i Syndikalisten konsekvent kallas Giolotti.¹²⁸

I skarp kontrast till socialdemokratin ser de svenska syndikalisterna Italien som något av ett mönsterland. Analysen av fascismen är konsekvent klasskampsbetonad. Exempel saknas inte på att kulturella bevekelsegrunder ingår i bedömningen av italienska skeenden.

Fascismens maktövertagande

I samband med det fascistiska maktövertagandet skriver sign A. J-n. i *Arbetaren* att fascismen är "rent reaktionär", "ett kapitalismens avantgarde mot socialismen". Det heter vidare att fascismen "lärt av Moskva", eftersom "diktaturen, fåtalsväldet är ... fascismens regeringsform, liksom den är bolsjevismens".¹²⁹ I anslutning till klasskampsperspektivet finns även hos syndikalisterna en tendens att tolka fascismen enligt en frihetlig (frihetlig, snarare än konstitutionell) utgångspunkt.

Det adlercreutzska utspelet tolkas med relativt lugn. Man menar att den svenska samhällsutvecklingen trots allt går i lugna banor tack vare det svenska kynnet, även om den svenska arbetarrörelsen måste vara observant inför dessa fenomen (Ragnar Casparsson i *Arbetaren*).¹³⁰ C. J. Björklund skriver i *Brand* att "Det vore rena vansinnet om arbetarna läte sig brukas som kanonmat eller frivilligt inläte sig på blodiga äventyr för att försvara regeringsmakten eller erövra den."¹³¹ Signaturen Akke skriver i samma tidskrift att "Fascismen är en sydländsk och nationalistisk planta, som icke tål den karga svenska jorden".¹³² Samme skribent jämför bolsjevistik metod och taktik med fascismens, och erkänner motvilligt beundran inför fascisternas arbetsförmåga och organisation.¹³³

Syndikalisterna delar alltså med socialdemokratin en tendens att tona ned faran av den svenska fascismen, liksom ett utnyttjande av dikotymin fascism-bolsjevism till egen förmån.

Fascismens syndikalistiska rötter analyseras

De syndikalistiska bedömarna tycks än mer än socialdemokraterna integrera klasskampsperspektivet med det som i enlighet med riktningens ideologi kan definieras som en frihetlig aspekt. En ledare i *Arbetaren* (A.J-n.; 24/7 -23) noterar att "Själva fascismens politiska system är en efterapning av den ryska diktaturens metoder". I nästa andetag hävdas att Mussolinis försök att kuva klasskampen är lönlös.¹³⁴ Man säger sig också notera att de italienska kapitalisterna fått nog av fascismen, och inte längre behöver dess tjänster.¹³⁵ Det finns också ett markant tonfall av indignation inför det fascistiska våldsanvändandet.¹³⁶ Visserligen medger man en viss beundran för fascistisk militans och

radikalism, men det hela har gått i felaktig politisk riktning.¹³⁷ Dessutom kritiserar man fascismens väg som är ”mord, plundring, misshandel, röverier och våldsdåd i alla variationer”.¹³⁸ Med utgångspunkter som tidvis påminner om dem vi sett hos Arthur Engberg, en kulturkonservativ pessimistisk humanism, bedöms fascismen som ett tecken på efterkrigsvärldens brutalisering och förvildning.¹³⁹

Om socialdemokratin reagerade med oro inför föregivna fascistsympatier inom högerpressen och bestörtning över planerna på regementsföreningar, så tycks den syndikalistiska temperaturen snarare stiga i samband skogsarbetarkonflikten i Härjedalen 1924-25, där syndikalisterna hade starka intressen.¹⁴⁰ Det är i detta samband som hårda ord riktas mot föregiven svensk fascism: mot SvD och mot ”Samhällshjälpen”.¹⁴¹ När regementsföreningarna kommer på tal däremot, riktas genast udden mot de ”lättskrämda” kommunisterna. Varken ”Samhällshjälpen” eller regementsföreningarna kan anses representera någon fascism, heter det nu. Vidare kan man läsa: ”De yttre ekonomiska och politiska omständigheter och de folkpsykologiska förutsättningar, som framkallade fascismen i Italien, finnas inte här i landet, och vi torde... inte ha någon anledning att oroa oss...”.¹⁴² Över huvud tycks den svenska syndikalismen med svensk socialdemokrati dela en kulturellt betingad tillit till svenskens (nordbons) motståndskraft mot fascistiska tendenser. Vi kan i Arbetaren i samband med detta ämne läsa följande: ”Och vad vi ändå äro lyckliga här uppe i Norden, som tack vare ett tempererat klimat och en präktig folkupplysning äro i stånd till att hålla sinnena inom förnuftets och hyfsningens gränser.”¹⁴³

De syndikalistiska/ungsocialistiska skribenterna förtiger länge att fascismen åberopar ett syndikalistiskt ursprung. I två artiklar i Brand behandlas för första gången på allvar socialistiska anspråk hos fascismen. Författaren, C.J. Björklund, skiljer mellan dess mål och metoder. Samarbetet mellan samhällsklasser ses som ett vackert ideologiskt mål, tidvis riktigt och sant, som dock svär mot de ”barbariska” metoderna. I praktiken sägs det snarare röra sig om ”tukthussocialism”, varför Björklund ser fascismen som raka motsatsen till anarkismen.¹⁴⁴ I den efterföljande artikeln jävar Björklund sitt erkännande av fascismen som ideologi eftersom han ser den som en ren produkt av maktsträvan. I samma artikel ser vi de första exemplen på en argumentation som kritiserar fascismens positiva inställning till staten.¹⁴⁵ I Brand jämföras fascismens och kommunismens ”tro på statens allmakt”.¹⁴⁶ I Arbetaren, 27/1 -26, behandlas likheterna mellan fascism och syndikalism i en artikel hämtad från den franska ”le Peuple”. Där medges: ”Den bro, som man påstår sig kunna slå mellan oss och fascismen, vilar på en gemensam kritik av den parlamentariska regimen. Det kan vara sant.” Men, heter det vidare, från en gemensam utgångspunkt marscherar man i diametralt motsatt riktning. Fascismen sägs vilja eliminera parlamentarismen för att bli av med demokratin, medan syndikalismen vill realisera ”den verkliga demokratin i produktionsordningen”. ”Vad finns det för gemensamt i dessa båda program? Ingenting”, avslutar författaren.¹⁴⁷

Den syndikalistiska riktningen integrerar – i enlighet med sin grundsyn – i sin bedömning av fascismen ett klasskamps- och frihetsperspektiv. Mot decenniets mitt börjar man diskutera eventuella ideologiska likheter med fascismen. Speciellt påstås skillnaden ligga i synen på staten och demokratin. Liksom socialdemokratin tonar man huvudsakligen ned den fascistiska faran. Latenta klassmotsättningar tenderar dock även för syndikalisterna att aktualisera den inhemska dimensionen – i detta fall provocerade av den norrländska skogsarbetarkonflikten. I denna fråga uttrycks farhågor för svensk fascism. I frågan om regementsföreningarna är syndikalisterna föga oroade; man väljer snarare att polemisera mot kommunismen. Precis som hos socialdemokraterna är bedömningen av de italienska händelserna starkt påverkad av ett kulturellt främlingskap.

Ökad oro för svensk fascism – ökad statsfientlighet

Mellan 1926 och 1929 märks tydligt nya tongångar i bedömningen av den inhemska fascismen. Signaturen R.C. i *Arbetaren* menar att det svenska psyket är främmande för företeelsen – men ett sådant resonemang kan också visa sig farligt, heter det. En fascistisk anda sägs råda, vilket avspeglar sig inom vissa delar av den borgerliga pressen. Läsaren uppmanas att se upp medan tid är.¹⁴⁸ I *Brand* skriver Albert Jensen: "För var dag som går synes det vara allt fåfångare och grundlösare att hänga fast vid den förhoppningen att fascismen är en företeelse av lokal natur." Även om yttringarna är svaga i Skandinavien, heter det, ska man inte inbilla sig att förutsättningarna inte finns.¹⁴⁹

Under den senare delen av undersökningsperioden accentueras kritiken mot den "korporativa staten", som ses som statlig diktatur. Detta "statliga förmyndarskap" avskaffar inte alls klasskampen, utan driver det vidare i kapitalismens intresse, heter det.¹⁵⁰ I detta sammanhang riktas också kritik mot "mondismen", en rörelse, betonande samarbete arbetsgivare-arbetare, som ådrog sig stort intresse bland socialdemokraterna alldeles i slutet av 20-t.¹⁵¹ Mondismen har stora likheter med de fascistiska korporationerna, heter det.¹⁵²

I tidskriften *Syndikalismen* görs allvarliga försök att teckna en nyanserad bild av fascismen. Här citeras Giovanni Marinelli, som hävdar att fascismen lider av en obotlig inre dualism. Å ena sidan en "bödelsregim" riktad mot det "arbetande folket", å den andra en folklig rörelse med vissa sociala och revolutionära anspråk, vars ideal, den "korporativa staten", om det genomfördes skulle innebära inskränkningar i "kapitalets" makt. Detta yttrar sig i en motsättning "höger-vänster". I praktiken är dock Italien en polisstat, heter det, där "kapitalets" intresse vinner, trots motsatta teorier.¹⁵³ Exempel på denna typ av klasskampsbaserade analyser kan man finna ända fram till undersökningsperiodens slut, liksom även tendenser att sammanföra fascism och kommunism varvid främst vålds- och tvångsmetoderna kritiserar.¹⁵⁴ Man går för den skull inte så långt att man ideologiskt jämför dessa båda, vilket skett på visst socialdemokratiskt håll. En väsensskillnad sägs föreligga eftersom bolsjevis-

men trots allt påstås ha en utvecklad social teori, vilket fascisterna sägs sakna.¹⁵⁵

I polemik med Folkets Dagblad Politiken förekommer även hos syndikalismen något ”dubiösa” uttalanden. Efter att från den kommunistiska tidningen ha mottagit kritik för att ha avrått från våldsmetoder i kampen mot fascismen, svarar signaturen E-n. A-b-n. att fascismen trots ”mörka blad” har vissa förtjänster som ej fanns hos den gamla skolans militärer. Inte ens en ”deciderad motståndare” kan förneka att fascismen har betydande stöd bland den italienska arbetarklassen, och dessutom är den inte värre än andra former av tyranni, heter det.¹⁵⁶

Hos den syndikalistiska/ungsocialistiska pressen ägnas föga intresse åt fascismens samröre med den katolska kyrkan – ett mönster som inte frångås i behandlingen av Lateranfödraget.

Under slutet av undersökningsperioden ökar tendensen att uppmärksamma ett inhemskt fascistiskt hot. En stark kritik av den korporativa staten växer fram och tydliggör syndikalismens ideologiska kritik av staten.

Sammanfattning

Under hela undersökningsperioden spelar klasskampsperspektivet en avgörande roll i syndikalismens bedömning av fascismen. I detta perspektiv sammanvävs den frihetliga aspekten i enlighet med de syndikalistiska idealen. Med socialdemokratin delar man en stark tilltro till svenskarnas förmåga att motstå fascismen. Mot slutet av tjugotalet ökar dock oron. Först mot mitten av undersökningsperioden tas eventuella likheter hos syndikalismen med fascismen upp till behandling. Skillnaden sägs främst ligga i synen på demokratin och staten. Under senare delen accentueras i synen på fascismen en statskritisk inställning, som inte bara sätter syndikalismen i motsatsställning till fascism, utan också mot socialdemokrati och kommunism. Syndikalisternas bedömning av Italien är, trots betydande politiska beröringspunkter, präglad av ett markant kulturellt främlingskap. Liksom hos socialdemokraterna torde detta sammanhånga med en betydande grad av nationell autonomi och en motsvarande låg grad av global ideologisk centralisering.

4 Vänstersocialism/kommunism

Fram till ”marschen till Rom”

I de vänstersocialistiska/kommunistiska tidningarna beskrivs de italienska efterkrigsåren betydligt utförligare än i de socialdemokratiska. Här finns naturligtvis sympatier för de italienska maximalisterna, och förhoppningar om revolution,¹⁵⁷ även om man yppar viss skepsis med tanke på den ”romanska rasens självbedrägliga begeistring”.¹⁵⁸ Stödet för maximalisterna falnar i och

med att den kommunistiska falangen i Italien bryter sig ut (januari 1921).¹⁵⁹

Hos vänstersocialisterna nämns fascismen långt tidigare vid namn än hos de övriga grupperingar som behandlats. Man talar här om 'fisci' (en förvanskning av 'fasci') redan 4/12 -19 i Norrskensflamman, i samband med en polisrazzia mot Mussolinis högkvarter. Rörelsen betecknas som militärpatriotisk, dvs snarare nationalistisk än reaktionär.¹⁶⁰ Trots detta tidiga nedslag betecknas fascisterna ännu fortsättningsvis huvudsakligen som "arditi", frontsoldater. Samtidigt figurerar beskrivningar av en "borgarpöbel" som ger sig på strejkande arbetare.¹⁶¹ Begreppet "fascister" slår igenom mot slutet av 1920 – de jämfälls där med vitgardister,¹⁶² men också med "socialpatrioter".¹⁶³ På våren 1921 börjar kommentarerna anta en mer markerad klasskampskaraktär då man talar om "borgarnas vita garden, fascisterna....".¹⁶⁴ Denna syn accentueras under tiden fram till det fascistiska maktövertagandet. Den 2/8 -22 redogör en ledartidning i SKP:s huvudorgan, den stockholmska Folkets Dagblad Politiken (FDP), för den italienske kommunisten Terracinis syn på fascismen. De italienska kommunisternas leninistiskt baserade analys kom att bli vägledande för Kominterns syn på detta fenomen (4:e kongressen).¹⁶⁵ Terracini hävdar att "fascismen... motsvarar... en särskild fas av bourgeoisins välde..."¹⁶⁶ I oktober 1922 betecknar Zeth Höglund fascismen som "en borgerlig diktatur i det vita skräckväldets tecken".¹⁶⁷

Fascismens maktövertagande – krav på arbetarbevapning och "proletär enhetsfront"

Men ännu i samband med "marschen till Rom" är bedömningarna av fascismen inte fullt enhetliga. C.N Carlesons ledare i FDP skyller fascismens maktövertagande främst på den reformistiska grenen av det italienska socialistpartiet – fascismen ses främst som en nationalistisk företeelse.¹⁶⁸ Norrskensflamman däremot hävdar att "fascisten är kapitalismens sista hopp". "Högersocialismen", dvs reformismen, anklagas för att ha förhindrat övergången till "proletariatets diktatur". Fascismen är inte ett överordnat begrepp, utan jämfälls med extrema högerfenomen i Finland, Ungern, Tyskland och Österrike. Dessutom jämför man (liksom socialdemokratien) med den skandinaviska "Samhällshjälpen".¹⁶⁹ SKP:s tidskrift Stormklockan talar om fascismen som "kapitalismens avantgarde mot arbetarklassen".¹⁷⁰ Synen på fascismen, som den slutgiltiga fasen av den "borgerliga kapitalismen" – "kapitalismens agent" – vilken blir Kominterns officiella, tycks hos SKP växa fram successivt, parallellt med och delvis före Kominterns 4:e kongress.¹⁷¹

Som reaktion på Adlercreutz' upprop följer hög kommunistisk aktivitet. Arbetarklassen uppmanas att beväpna sig. Detta trots att man (Z. Höglund) tillstår att faran för en reaktionär kupp i Sverige inte är överhängande. Den fascistiska frammarschen tas som intäkt för att underkänna den parlamentariska reformistiska inriktningen. Höglund frågar sig retoriskt: "Är det icke de italienska högersocialisterna, av typen Branting och Engberg, som till det

yttersta bekämpat tanken på arbetarklassens beväpning och som därmed bragt det italienska proletariatet i den situation där det nu befinner sig?” Den svenska arbetarrörelsen sägs ha fått en frist, som måste utnyttjas – enhetsfronten förespråkas.¹⁷² Höglund ger även ut en broschyr, ”Fascismen kommer ! Vad gör Sverges arbetare till sitt försvar?”, där fascismen betecknas som en beväpnad reaktionär liga. Författaren varnar för att se fascismen som en ”operetrörelse”, och menar att förtäckta sympatier för denna finns även i svensk högerpress. Demokratin sägs åter vara oförmögen att ”värna arbetareklassen”, den ”proletära enhetsfronten” förespråkas åter.¹⁷³ Liksom hos socialdemokraterna framkallar den svenske översten viss oro, dock inte av akut art – likaså används denne av båda i argumentationen mot respektive huvudkonkurrent.

I och med att vänstersocialismen/kommunismen tidigare uppmärksammar den fascistiska rörelsen finns under de tidigare åren en tendens att beskriva den som nationalistisk och patriotisk, vilket torde överensstämma med dess faktiska position. Först gradvis växer bilden av en arbetarfientlig fascism fram i vänstersocialistisk/kommunistisk press (till skillnad från den svenska socialdemokratins mer abrupta ställningstagande), vilket onekligen motsvarar den verkliga utvecklingslinjen. Den allt mer klasskampsbaserade analysen komplementeras naturligtvis inte av en konstitutionell, demokratiförespråkande dimension – tvärtom. Man kan under perioden fram till oktober 1922 ännu finna några exempel på omdömen baserade på nationalkaraktär – dvs en kulturell dimension. Synen på fascismen som kapitalismens agent växer i SKP:s organ fram successivt – parallellt med Kominterns 4:e kongress. Genom direkta kontakter med Italien förekommer även exempel på denna syn före den fjärde kongressen. I förespråkandet av enhetsfront mot fascismen ser vi ett exempel på hur en centralt dirigerad (av Moskva) ståndpunkt förs fram.

Utrensning av Höglund – bedömningen av fascismen gradvis alltmer stereotyp

I juli 1923 publicerar Folkets Dagblad Politiken Clara Zetkins anförande i Kominterns exekutivkommitté, som delvis utgör en kvalitativ förändring av bedömningen av fascismen. Zetkin menar att denna är en ytterst farlig fiende som inte direkt kan jämföras med den ungerska Horthy-regimen och andra ”vitgardistiska” fenomen. Zetkin tillstår att ett stort antal proletärer i Italien anslutit sig till fascisterna, besvikna över utgången av fabriksokkupationerna. Fascisterna lockade med sina revolutionära gester, heter det, för att sedan korrumpera arbetarklassen och ”terrorisera” den. Det italienska kommunistpartiet ska ha missbedömt situationen genom att underskatta fascismens attraktionskraft på massorna och dess djupa sociala grundval. Enligt Zetkin bär fascismen på inre motsättningar som inte kan överbryggas (jfr Vougt i Arbetet) – klassmotsättningarna kommer att börja verka, för att hålla sig kvar vid makten måste fascismen bruka våld.¹⁷⁴ I en något senare ledartitel apostroferar delvis Z. Höglund Zetkins inlägg och kallar det ”värdefullt”.¹⁷⁵ Det faktum att

FDP var tvunget att publicera vissa av exekutivkommitténs artiklar gör att vi inte obehindrat kan se det som ett uttryck för den egna redaktionens vilja. Samtidigt vet vi att Höglund inte drog sig för att anmäla avvikande åsikt i vissa frågor. I denna frågan gjorde han inte det, även om vissa nyanser i artikeln möjligtvis ur hans kritikers synvinkel kunde framstå som "småborgerliga". Det heter nämligen inte bara att fascismen betecknar den "kapitalistiska ekonomins och borgerliga statens fortgående upplösning", utan också att den "...är en karaktäristisk förfallsföreteelse för den tid vari vi lever".¹⁷⁶ Ett resonemang som påminner om det vi mötte hos Engberg och även hos syndikalisterna.

Förspelet till den splittring inom partiet, som ledde till "höglundarnas" uteslutning (1924) och återinträde i det socialdemokratiska partiet (1926) återspeglar sig inte, så vitt jag kan bedöma, i behandlingen av fascismen. En gradvis förskjutning sker dock med året 1924 som brytningspunkt utan att ett direkt empiriskt samband med "schismen" kan beläggas. Denna gradvisa förskjutning yttrar sig i :

1. att fascismen (den inhemska inbegripen) i allt mer retoriska ordalag framställs som en akut fara¹⁷⁷
2. denna "fara" yttrar sig i allt mer konkreta, huvudsakligen svenska och vardagliga, företeelser – bl a i FDP, 8/9 -24, i en nyhetsartikel och i samma tidning dagen därpå, i en ledande artikel. Den förstnämnda beskriver ett handgemäng mellan några militärer och kommunister. Detta behandlas i påföljande dags ledare, där man kan läsa : "det som inträffade i hörnet av Birgerjarlsgatan och Valhallavägen i lördags kväll är ett gott bevis för hur fascismens anda helt börjar behärska vissa officerskretsar".¹⁷⁸
3. den verbala nivån sjunker samtidigt som den ökar i hätskhet – det talas bl a om att "kväsa fascistslöddret".¹⁷⁹
4. då dessa fenomen angrips är socialdemokratin ytterst måltavlan – Under en pågående kommunalarbetarkonflikt i Kalmar ingriper "Samhällshjälpen". Den socialdemokratiska regeringen anklagas för att inte ha avstyrat detta – ett bevis för att regeringen är borgarklassens beskyddare, heter det.¹⁸⁰
5. från att ha varit reaktiv, dvs speglat händelserna då de inträffade, blir journalistiken aktiv, kampanjdrivande.¹⁸¹

Dessa tendenser är som nämnts långsiktigt verkande och når inte sin mognad förrän 1926 ca.

Från och med det fascistiska maktövertagandet utgör inte längre nationalkarakterären bedömningsgrund beträffande den italienska fascismen, något som kan uttryckas som ett "förtvinande" av den kulturella dimensionen – samtidigt som den ideologiska centraliseringen och globaliseringen tilltar i och med uteslutningen av "vennerströmmare" och "höglundare".

Argumentationen riktar sig allt mer mot socialdemokratin

Inför Lindströms appell tonar SKP:s organ ned den akuta betydelsen av regementsföreningarna. Viktigare är att se fascismen som en yttring av den borgerliga kapitalismens försök att slå ned arbetarrörelsen (jfr "agentteorin" ovan), heter det¹⁸² – en fara som man länge säger sig ha varnat för, men av den anledningen blivit hånade av socialdemokratin. Ironiskt frågar man sig om det nu är dags för "sossarna" att vakna.¹⁸³ Vid denna tidpunkt, liksom 1922, förespråkar man den "proletära enhetsfronten", dvs Kominterns strävan efter taktiskt samarbete med socialdemokratin för att uppnå egna syften (agitation, massmobilisering).¹⁸⁴

Den kommunistiska pressen fortsätter att uppmärksamma föregiven inhemsk fascism, i stort såväl som smått. Stort intresse ägnas polisväsendet i Stockholm. Det hävdas att stockholmspolisen i samarbete med fascisterna införskaffat kulsprutor för att använda mot arbetare.¹⁸⁵ Man kommenterar även de enkätsvar från regementscheferna som berörs av Per-Albin Hansson¹⁸⁶ (se ovan, liksom kapitel 2, not 109).

I behandlingen av händelserna i Italien, fortsätter SKP:s press att basera sig på "agentteorin". Norrskensflamman hävdar att "fascismen är en kampmetod, som borgarklassen använder för att öka utsugningen av arbetarklassen"¹⁸⁷. Bedömningen tar också fasta på vad man kallar fascismens "småborgerliga bakgrund". Det betonas särskilt att dessa italienska "småborgare" blivit lurade av fascismen.¹⁸⁸ Ett resonemang förs också kring "imperialismen" som en avledningsmanöver för "borgarklassens problem".¹⁸⁹

I enlighet med Kominterns hårdare attityd mot socialdemokratin (6:e kongressen och tesen om "socialfascismen") skärps också SKP – organens hållning. Speciellt angrips Rickard Lindström och Gunnar Lindberg.¹⁹⁰ FDP skriver: "I grund och botten är det inte så stor skillnad på den längst åt höger avancerade reformismen och fascismen. Båda går ut på att befästa det nuvarande kapitalistiska systemet...".¹⁹¹ Tydligast riktar sig kritiken mot socialdemokraternas intresse för "mondismen".¹⁹² Mot slutet av undersökningsperioden (februari 1929) kan man hos SKP märka en allt skarpare ton mot socialdemokratin med fascismen som argument. Man kan också notera att ännu vid denna tidpunkt den förestående partisplittringen ej avspeglar sig i SKP – organens bedömning av fascismen.

Kontakter mellan fascism och katolicism väcker inte heller hos vänstersocialister/kommunister ett stort intresse under 1920-t. Lateranfödraget (1929) förorsakar dock ledarkommentarer, där det heter att "de fascistiska mördarna har nu officiellt allierat sig med den andliga reaktionen." I verkligheten är detta inget nytt, hävdas det – ett förbund har länge existerat, och religionen är ju ett "opium för folket".¹⁹³ Liksom många socialdemokrater tolkar man kontakten mellan Mussolini och påven som en bekräftelse på fascismens reaktionära status.

Återströmningarna

En särställning intar de publikationer som tillkommit under de perioder då en ur det Komintern – trogna partiet utträdd riktning ännu inte hunnit återansluta sig till socialdemokratin. Det gäller vänstersocialisternas, "vennerströmmarnas", Västerbottens Folkblad och Nya Norrland (1921–23) och "höglundarnas" Den nya Politiken (1924–25). Av speciellt intresse är att notera den sistnämnda tidningens inställning till regementsföreningarna. Redaktionen intar här tydligt en mellanställning mellan socialdemokratin och SKP:s Komintern – falang. Man säger sig ha förståelse för Landsorganisationens ovilja att samarbeta med "oxkommunisterna", dvs de moskvatrogna. Men det hindrar inte "...att arbetarnas fackliga lika väl som deras politiska organisationer måste överväga och ena sig om en gemensam kamplinje mot den svenskfascistiska rörelsen.", heter det.¹⁹⁴ Den nya Politiken är alltså medveten om konkurrensen från vänster utan att, som socialdemokratin i detta läge, tona ned den fascistiska faran.

Sammanfattning

Utan att en markant brytning i samband Höglunds uteslutning kan beläggas empiriskt, finns det fog för att påstå att SKP:s ökande beroende av Komintern återspeglar sig i synen på fascismen. Det rör sig om en gradvis förskjutning där klasskampsaspekten blir helt dominerande (på den kulturella dimensionens bekostnad). Man tenderar att ta det fascistiska hotet, såväl inom som utom landet, allt allvarigare. Detta sker dock med ett allt mer stereotypt och slagordsmässigt språkbruk som successivt förråas. I motsats till socialdemokratin finns ingen skillnad mellan en inhemska och en internationell dimension. Samma akuta tonfall används utan urskiljning – alla argument tjänar ju klasskampen. I enlighet med Moskva-beroendet baserar sig SKP på "agentteorin" – fascismen ses som ett uttryck för "den borgerliga kapitalismens sista fas". På samma sätt iaktas enhetligheten när den "proletära enhetsfronten" förespråkas och en allt hårdare linje intas mot socialdemokratin, som mot slutet av undersökningsperioden kallas "socialfascistisk". Även analysen av relationen mellan fascism och katolicism präglas av klasskampsperspektivet.

5 Slutord

Undersökningen har visat att det hos den svenska arbetarrörelsen i bedömningen av den italienska fascismen finns ett negativt samband mellan en global, centraliserad, revolutionärt marxistisk ideologi och förekomsten av en frihetlig, konstitutionell dimension. Detta negativa samband gäller även i förhållande till den kulturella dimensionen. Smärre tendenser till bedömningar baserade på nationalkaraktär förekommer hos vänstersocialismen endast under den period rörelsen ännu inte helt och hållet knutits till Moskva. I enlighet med detta har

kommunismen en homogen inställning till fascismen, med en klar utvecklingslinje som överensstämmer med tendenserna hos Komintern. En klar motsatsställning intar den svenska socialdemokratin, vars reaktioner är heterogena, utan klara utvecklingslinjer. Fascismen har för dem en till synes perifer betydelse. Detta till trots vågar man förmoda – även om det är att gå för långt att tala om en katalysatoreffekt – att fascismen under tjugotalet spelar en större roll i socialdemokratins utveckling än det konkreta undersökningsresultatet tycks utvisa. Detta eftersom bedömningen av fascismen hos socialdemokratin är placerad i ett strukturellt spel där man allt mer hamnar i ett mellanläge mellan två våldsbejakande ytterligheter, vilket tycks stärka den reformistiska tendensen i en symboliskt viktig fråga. Varje gång man skräms av fascismen måste man ta hänsyn till att resoluta åtgärder mot denna också kan gynna den revolutionära ytterlighetssocialismen. Den italienska fascismen omvandlas också, successivt, till ett allmänbegrepp, vilket leder till att socialdemokratin ofta i den inhemska debatten associerar den till kampen mot den svenska högern. Debatten om fascismen hettar huvudsakligen till när denna inhemska dimension aktualiseras.

Av betydelse inför framtiden (trettioalet) är att kommunismen med sin centraliserade, internationalistiska attityd i sitt förhållande till fascismen, avhänder sig möjligheten att utnyttja sig av tidens nationella, folkliga strömningar – en möjlighet som återstår för (och utnyttjas av) socialdemokratin.

Man har under senare år uppmärksammat vissa likheter mellan den framväxande folkhemsideologin och den tyska Volksgemeinschaft. Men till skillnad från den tyska situationen rör det sig hos den svenska arbetarrörelsen inte om en artikulerad ideologisk nationalism – snarare om en kulturellt betingad nationell attityd (som eventuellt kan inrangeras i mentalitetsbegreppet). Det har visat sig av källmaterialet till denna uppsats att traditionell svensk (nordisk) frihetsretorik har spelat en betydande roll i skribenternas (socialdemokrater såväl som syndikalister/ungsocialister) nationella och ideologiska självuppfattning – man har refererat till Engelbrekt såväl som till Gustav Vasa och frihetstiden, likaså till det traditionellt fria bondeståndet. Det finns inslag som pekar på möjligheten att studera den svenska socialdemokratins historiska frammarsch ur en delvis ny synvinkel. Resultaten av denna undersökning påvisar, enligt min mening, behovet av framtida forskning som tar fasta på den reformistiska arbetarrörelsen (liksom övriga folkrörelser) som bärare av en folklig nationell mentalitet – till skillnad från överklassens ideologiskt artikulerade nationalism – ett fenomen som till inte ringa del skulle förklara rörelsens, i internationell jämförelse, mycket stora framgångar.

Noter

1. Uppgifterna i detta avsnitt är hämtade ur Mack Smith D, *Italy. A Modern History*, new edition, revised and enlarged, Ann Arbor, 1969
2. Uppgifterna i detta avsnitt är hämtade ur Braunthal J, *Geschichte der Internationale*, Band 2, Berlin, 1974 och Bergkvist K, *Sverges Arbetares Centralorganisation. Minnesskrift med anledning av tjugofemårsjubileet utarbetad av Karl Bergkvist. 1910–1935*, Stockholm, 1935
3. Uppgifterna i detta avsnitt är hämtade ur Poulantzas N, *Fascism och diktatur*, Stockholm, 1973 och Kershaw I, *The Nazi Dictatorship. Problems and Perspectives of Interpretation*, Second Edition, London, 1989
4. Uppgifterna i detta avsnitt är hämtade ur Norborg L-A, *170 år i Sverige. Svensk samhällsutveckling 1809–1979*, Stockholm, 1982; Lindkvist K, *Program och parti. Principprogram och partiideologi inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1917–72*, Lund, 1982; Kennerström B, *Mellan två internationaler. Socialistiska partiet 1929–37*, Lund, 1974; Josephson E F, *SKP och Komintern 1921–1924*, Uppsala, 1976; Persson L K, *Syndikalismen i Sverige*, andra upplagan, Stockholm, 1993
5. Uppgifterna i detta avsnitt är hämtade ur Torstendahl R, *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom höger och bondepartierna 1918–1934*, Uppsala, 1969 och Lööv H, *Hakkorset och Wasakärven: En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–50*, Göteborg, 1990
6. Payne S G, *The Concept of Fascism* ur *Who were the Fascists?*, Bergen, 1980, s 15 ff
7. a.a., s 23
8. *Social-Demokraten* (Soc-Dem), 28/3 -19, "Ett nytt politiskt parti i Italien"
9. *Norrländska Socialdemokraten*, 29/3 -19, "Ett nytt politiskt parti i Italien"
10. *Publicistklubbens Porträttmatrikel vid femtioårsjubileet 1924 med biografiska uppgifter om publicistklubbens medlemmar*, Stockholm, 1924 (cit. Porträttmatrikel, 1924)
11. *Soc-Dem*, 28/11 -19, "Socialisternas valsegrar i Italien", ledande artikel, sign Hj. B-g.
12. *Soc -Dem*, 29/7 -20, "Intryck och reflexioner under en dag i Rom", sign B.D.
13. *Soc-Dem*, 13/9 -20, "Arbetskonflikten har en egenartad karaktär", kommenterande nyhetsartikel
14. *Soc-Dem*, 7/10 -20, "De italienska arbetarnas seger i metallindustrin", kommenterande nyhetsartikel
15. *Soc-Dem*, 21/12 -20, "Ett uppträde i italienska deputeradekammaren"
16. *Soc-Dem*, 24/1 -21, "Den nyaste Leghornsrasen", ledande artikel, osignerad
17. *Porträttmatrikel, 1924*
18. Mack Smith D (1969), s 344
19. *Soc-Dem*, 3/2 -21, "Hur det går till på en italiensk partikongress". Denna artikel publiceras i början av februari 1921 i de flesta socialdemokratiska tidningar.
20. *Arbetet*, 3/2 -21, "Interiörer från den italienska socialistkongressen i Livorno". Samma artikel som i föregående not.
21. *Folket*, 2/4 -21, "Sydländska brev", resereportage
22. *Ny Tid*, 25/4 -21, "Hetsiga strider mellan fascisterna och socialisterna i Italien", resereportage.; Gurli Hertzman–Ericson, som var författarinna, levde mellan 1879 och 1954, Alving B, uppslagsord Hertzman–Ericson i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, häfte 86, Stockholm, 1969, ss. 737–740
23. *Publicistklubbens Porträttmatrikel 1936 med biografiska uppgifter om publicistklubbens medlemmar*, Stockholm, 1936 (cit. Porträttmatrikel, 1936)
24. *Fackföreningsrörelsen*, årg. I, band 1, nr 14, ss 315–317, "Vart gå italienarna? Interiörer från Landsorganisationskongressen", signatur S.H.; Sigfrid Hansson, 1884–1939, journalist, politiker, yngre bror till Per-Albin Hansson, var bl a redaktör för Fackföreningsrörelsen Skogh S, uppslagsord Hansson, Sigfrid i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, häfte 86, Stockholm, 1969, ss 274–277

25. *Arbetet*, 4/5 -21, "Nytt från Fiume", bildtext; Strejkbrytarorganisationen "Samhällshjälpen" bildades 1921. Man hade tyska (Technische Nothilfe), danska och norska förebilder. Rörelsen, som leddes av överstelöjtnant Norinder, såg sig som ett värn mot "bolsjevismen". I bildandet ska också vissa kretsar inom SAF ha ingått., Flink I, *Strejkbryteriet och arbetets frihet. En studie av svensk arbetsmarknad fram till 1938*, Stockholm, 1978, ss 70-71
26. *Örebro-Kuriren*, 20/5 -21, "Valen i Italien", ledande artikel, osignerad; *Nya Samhället*, 23/4 -21, "Valen i Italien", ledande artikel, osignerad.
27. *Soc-Dem*, 30/6 -21, "Överklassen vill leka med elden", ledare, signerad Gustav Möller.
28. *Porträttmatrikel*, 1924
29. bl a *Arbetet*, 8/10 -21, "Utrikesöversikt", signerad A. Vgt. och *Arbetet*, 15/10 -21, "Utrikesöversikt", signerad A. V.; Allan Vougt, 1895–1953, var chefredaktör på *Arbetet* 1924–44. Han var försvarsminister 1945–51, *Bonniers Lexikon*, uppslagsord Vougt, Allan, bd 15, Stockholm, 1967, sp 551; se även not kapitel 2, 97
30. *Porträttmatrikel 1936*; Arthur Engberg, 1888–1944, var chefredaktör på *Arbetet* 1918–24 och Social-Demokraten 1924–32. Åren 1932–36, 1936–39 var han ecklesiastikminister. Han studerade i sin ungdom filosofi i Uppsala för Axel Hägerström, vilken starkt påverkade honom. Engberg sågs som en av sitt partis främsta debattörer., Jonasson G, uppslagsord Engberg, Arthur, *Nationalencyklopedin*, femte bandet, Höganäs, 1991, s 504
31. *Arbetet*, 29/11 -21, "En vädjan och ett förslag", ledande artikel, signerad A. E-g.
32. Bl a *Ny Tid*, 28/4 -22, "Bolsjevismen spelar alltjämt en farlig roll i Italiens liv", signerad B.D. och *Arbetet*, 23/2 -22, "Utrikesöversikt", signerad A.V.
33. *Ny Tid*, 6/6 -22, "Stort och smått utifrån", signerad B.D.
34. *Ny Tid*, 30/5 -22, "Utlandet. Stort och smått utifrån", signerad B.D.
35. *Arbetet*, 29/4 -22, "Strövtåg och stämningar i Rom", signerad A. Vgt.
36. *Arbetet*, 16/10 -22, "Högerbolsjevikerna i Italien", bildtext
37. *Nya Samhället*, 19/7 -22, "Den italienska fascismen", bildtext – i texten hävdas att fascisterna blir allt mer revolutionära och allt mer närmar sig "bolsjevikerna".
38. *Soc-Dem*, 30/10 -22, "Fascisternas kupp", ledande artikel, osignerad
39. *Arbetet*, 30/10 -22, "Det fascistiska äventyret", ledande artikel, signerad A. E-g.
40. *Örebro-Kuriren*, 30/10 -22, "Högerrevolution i Italien", ledande artikel, osignerad
41. *Sydöstra Sveriges Dagblad*, 1/11 -22, "Orosbuden från Italien", ledande artikel, signerad
42. *Sveriges Statskalender 1920*, Uppsala, 1920, s. 244
43. *Westmanlands Allehanda*, 31/10 -22, "Fascister"
44. *Soc-Dem*, 1/11 -22, "Sverges förste fascist", ledande artikel, osignerad
45. *Soc-Dem*, 2/11 -22, "Är demokratin övermogen?", ledande artikel, osignerad
46. *Arbetet*, 2/11 -22, "Fascismen på svensk mark" ledande artikel, signerad A. E-g.
47. *Arbetet*, 3/11 -22, "Bolsjevism och fascism. Huru ytterligheter framkalla varandra", ledande artikel, signerad A. E-g.
48. *Dala-Demokraten*, 4/11 -22, "Fascism", ledande artikel, osignerad
49. *Arbetarbladet*, 3/11 -22, "Att fascismen och bolsjevismen trivas bra", ledande artikel, osignerad
50. bl a *Arbetet*, 21/12 -22, "Mussolini gör fiasko", signerad A.V. och *Arbetet*, 28/12 -22, "Krisen inom fascismen", ledande artikel, signerad A. Vgt.
51. *Arbetet*, 27/4 -23, "Mussolinis bekymmer", ledande artikel, signerad A. Vgt.
52. *Ny Tid*, 4/2 -23, "Åttatimmarsdagen skall bestå, säger Italiens diktator", signerad B.D.
53. *Ny Tid*, 24/4 -23, "Fascismen. Faror och botemedel", ledande artikel, signerad B.D.
54. *Örebro-Kuriren*, 21/7 -23, "Parlamentarismen", ledande artikel, osignerad.
55. *Örebro-Kuriren*, 14/9 -23, "Den starke mannen", ledande artikel, signerad E. E:son.
56. bl a *Ny Tid*, 8/9 -23, "Brandens förebyggande", ledande artikel, signerad E. K-n. och

- Soc-Dem*, 11/9 -23, "En segerfirare", ledande artikel, osignerad; jämför Tingsten H, *Svensk utrikesdebatt mellan världskriget*, Stockholm, 1964, ss 63–77
57. *Arbetet*, 5/9 -23, "Folkens fördärv. Högerpolitiken och dess ideal", ledande artikel, signerad A. E-g.
58. *ibid.*
59. *Arbetet*, 15/9 -23, "Den femtonde september. En ödesdiger dag", ledande artikel, signerad A. E-g.
60. *Arbetet*, 5/6 -23, "Mussolinismens triumf. Knölpåkens och ricinoljaens politik", ledande artikel, signerad A. E-g.
61. *Smålands Folkblad*, 25/7 -23, "Dekadans", ledande artikel, osignerad
62. *Arbetet*, 29/12 -24, "Mussolinis reträtt", ledande artikel, signerad A. Vgt.
63. *Arbetet*, 18/9 -24, "Den 18 september. Högerens kelgris", ledande artikel, signerad A. E-g.
64. *Länstidningen Östersund*, 7/11 -24, "Svensk fascism", ledande artikel, osignerad
65. *Dala -Demokraten*, 26/6 -24, "Ungbolsjevikerna vill hjälpa reaktionen", signerad R. L-m.; Rickard Lindström, 1894–1950, var ordförande i SSU 1922–28. Han var redaktör för *Frihet* 1920–29, *Tiden* 1926–29, *Ny Tid* 1933–40 och *Social-Demokraten* 1940–44. Lindström försvarade energiskt regeringens utrikespolitik under andra världskriget., *Nationalencyklopedin*, uppslagsord Lindström, Rickard, tolfte bandet, Höganäs, 1993, s 330; se även not kapitel 2, 97
66. *Örebro-Kuriren*, 21/11 -24, "Diktatorn inför sitt fall", ledande artikel, osignerad; Harald Åkerberg, 1883–1950, var chefredaktör i *Örebro-Kuriren* 1913–50 och socialdemokratisk gruppleddare i Första Kammaren 1933–50., *Bonniers Lexikon*, uppslagsord Åkerberg, Harald, bd 15, Stockholm, 1967, sp 869
67. *Frihet*, 1924, nr 8, "Fascismen och Giacomo Matteotti", s 8, signerad Rickard Lindström
68. *ibid.*
69. *Frihet*, 1924, nr 8, "Fascismen och Giacomo Matteotti", ss 8–9, signerad Rickard Lindström
70. *Frihet*, 1924, nr 13–14, "I svartskjortans och apelsinens land", s 7, signerad Ivan Oljelund; Ivan Oljelund, 1892–1978, författare, var ursprungligen ungsocialist. Han fängslades under 1:a världskriget för antimilitaristisk propaganda. Efter detta antog hans författarskap en "andlig dimension", vilket gjorde att han i vissa vänsterkretsar stämplades som avfalling., *Furuland*, L, uppslagsord Oljelund, Lars Ivan i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, häfte 137, Stockholm, 1993, ss 222–223
71. Ljungqvist H, *Proteströrelse eller försvarsförstärkning? Reaktionen på det svenska nedrustningsbeslutet 1925*, B – uppsats, Stockholms universitet, vt – 1991, ss 1–8; Förspelet och debatten om detta försvarsbeslut behandlas av Wieslander H, *I nedrustningens tecken. Intressen och aktiviteter kring försvarsfrågan 1918–1925*, Lund, 1966
72. Löw (1990), s 39
73. Ljungqvist (1991), s 9
74. bl a *Ystads-Bladet Aurora*, 10/6 -25, "En protest mot den spirande fascismen"; *Soc-Dem*, 8/6 -25, "Inga fascisthårdar!"; *Ny Tid*, 9/6 -25, "Vakt om demokratin och folkförsvaret mot fascistplanen!"
75. *Ystads-Bladet Aurora*, 10/6 -25, "En protest mot den spirande fascismen", upprop signerat Rick. Lindström och Karl Hovberg.
76. *Soc-Dem*, 5/6 -25, "Fortsättningen", ledande artikel, signerad A. E-g.; *Ny Tid*, 14/7 -25, "Kriminell dårskap", ledande artikel, osignerad; *Arbetet*, 10/8 -25, "Den 10 augusti. En dålig start", ledande artikel, signerad A. V-gt.
77. *Skånska Socialdemokraten*, 13/7 -25, "Skall det tillåtas?", ledande artikel, osignerad
78. *Skånska Socialdemokraten*, 8/7 -25, "Icke bolsjeviker icke borgare men socialdemokrater", referat
79. *Norrländska Socialdemokraten*, 9/6 -25, "Svensk fascism", ledande artikel, osignerad

129. *Arbetaren*, 30/10 -22, "Fascistdiktatur i Italien", ledande artikel, signerad A. J-n.
130. *Arbetaren*, 2/12 -22, "Töva icke, hr fascistgeneral!", ledande artikel, signerad Ragnar Casparsson
131. *Brand*, 1922, nr 45, "Statskupp, borgarkrig, klasskamp?", s 1, signerad C.J. Björklund
132. *Brand*, 1922, nr 50, "Rättvisan i Florens", s 3, signerad Akke
133. *Brand*, 1922, nr 48, "Italienska studier", s 4, signerad Akke
134. *Arbetaren*, 24/7 -23, "Fascism och bolsjevism", ledande artikel, signerad A. J-n.
135. *Arbetaren*, 17/9 -23, "Mussolini och klasskampen", ledande artikel, osignerad
136. *Arbetaren*, 3/9 -23, "Italien vill krig", ledande artikel, signerad A. J-n.
137. *Brand*, 1923, nr 23, "Två slags minnesmärken", s 1
138. *Arbetaren*, 3/9 -23, "Italien vill krig", ledande artikel, signerad A. J-n.
139. *Arbetaren*, 20/6 -24, "Mussolinis ansvar", ledande artikel, signerad A. J-n.
140. Bergkvist K & Andersson E, *SAC 1910-1960. Jubileumsskrift*, Stockholm, 1960, s 54
141. *Arbetaren*, 31/1 -25, "En provokation", ledande artikel, signerad F.S.
142. *Arbetaren*, 10/7 -25, "Fascistfaran i Sverige", ledande artikel, signerad F.S.
143. *Arbetaren*, 1/12 -25, "Den fascistiska parlamentsledan", ledande artikel, signerad E-n. A-b-n.
144. *Brand*, 1924, nr 26, "Kristi egen socialism", s 1, signerad C.J. Björklund
145. *Brand*, 1924, nr 27, "Kristi egen socialism", s 1, signerad C.J. Björklund
146. *Brand*, 1925, nr 48, "Fascismen och bolsjevismen", s 4, signerad A. J-n.
147. *Arbetaren*, 27/1 -26, "Syndikalism och fascism"
148. *Arbetaren*, 20/11 -26, "Fascismens locktoner", ledande artikel, signerad R.C.
149. *Brand*, 1928, nr 2, "Kommer fascismen också till Sverige?" ss 5-6, signerad A. J-n.
150. *ibid.*
151. *Nationalencyklopedin*, uppslagsord mondism, trettonde bandet, Höganäs, 1994, s 421; Företeelsen är uppkallad efter den engelske industrimannen Mond. Intresset för mondismen ledde bl a till hållandet av en svensk arbetsfredskonferens 1928.
152. *Syndikalismen*, 1929, nr 2, "Mondismen", ss 38-39 och *Arbetaren*, 22/2 -29, "Vad är Mondismen?"
153. *Syndikalismen*, 1927, nr 4, "Den fascistiska syndikalismen", ss 100-105
154. *Arbetaren*, 29/9 -28, "Demokrati och diktatur II", ledande artikel, signerad A. J-n.
155. *Arbetaren*, 13/6 -27, "Fascism-bolsjevism", ledande artikel, signerad F.S.
156. *Arbetaren*, 25/4 -27, "Zaniboni-processens facit", ledande artikel, signerad E-n. A-b-n.
157. bl a *Folkets Dagblad Politiken* (FDP), 11/7 -19, "Den revolutionära socialismens landvinningar", reportage
158. *FDP*, 17/11 -19, "Italiens socialister inför de nya valen", analyserande artikel, signerad Vox temporis
159. Mack Smith (1969), s 344
160. *Norrskensflamman*, 4/12 -19, "Kring de italienska socialisternas seger", reportage, signerat Vox temporis
161. *FDP*, 17/12 -19, "Italienska proletariats stora generalstrejk", reportage, signerat Vox temporis
162. *FDP*, 2/12 -20, "Borgarna i Italien anordna gatutumult", reportage, signerat Vox temporis
163. *FDP*, 13/2 -20, "Kommuniströrelsen i Italien", publicerat "privatbrev"
164. *FDP*, 25/5 -21, "De italienska valen", ledande artikel, osignerad
165. Poulantzas N (1973), s 45
166. *FDP*, 2/8 -22, "Italien inför inbördeskriget?", ledande artikel, osignerad; Terracini, Umberto, född 1895, medlem av Kominterns exekutivkommitté 1921-24, *Great Soviet Encyclopedia. A Translation of the Third Edition*, uppslagsord Terracini, Volume 25, New York, 1980, s 530

167. *FDP*, 13/10 -22, "Kommunismen i Italien", ledande artikel, signerad Z. Höglund
168. *FDP*, 28/10 -22, "Vulkanisk mark", ledande artikel, signerad C.N. Carleson
169. *Norrskensflamman*, 1/11 -22, "Järnhälen", ledande artikel, osignerad
170. *Stormklockan*, 11/11 -22, nr 45, "Fascisterna Italiens härskare!", signerad T.N.
171. Kominterns 4:e kongress pågick mellan 5/11 och 5/12 -1922., *Great Soviet Encyclopedia. A Translation of the Third Edition*, uppslagsord Communist International, Volume 12, New York, 1976, s 239
172. *FDP*, 2/11 -22, "Sverige moget för fascistiska mördarband!", ledande artikel, signerad Z. Höglund
173. Höglund Z, *Fascismen kommer! Vad gör Sveriges arbetare till sitt försvar?*, Stockholm, 1922
174. *FDP*, 11/7 -23, "Exekutivmötet: Clara Zetkin analyserar ingående fascismen, dess väsen, metoder och mål"
175. *FDP*, 24/7 -23, "Exekutivmötet i Moskva. IV.", ledande artikel, signerad Z. Höglund
176. *ibid.*
177. bl a *FDP*, 9/7 -24, "Kommunistiska valparoller. Front mot den spirande fascismen", ledande artikel, signerad Fredrik Ström
178. *FDP*, 8/9 -24, "Fascistbravad av två högre militärer", nyhetsartikel och *FDP*, 9/9 -24, "Svensk fascism", ledande artikel, osignerad
179. *FDP*, 7/8 -25, "Massor av strejkbrytarsslödder har hopats i Kalmar", nyhetsartikel
180. *FDP*, 29/7 -25, "Front mot strejkbryteri och fascism", ledande artikel, osignerad
181. *FDP*, 22/8 -25, "Skärpt kamp mot fascist- och strejkbrytareorganisationerna", ett upprop från "Göteborgs metallarbetare"
182. *FDP*, 8/6 -25, "Socialdemokratins upptäckt", ledande artikel, osignerad
183. *FDP*, 19/6 -25, "Fram för enig kamp mot fascismen", appell till Landsorganisationen från SKP och dess ungdomsorganisation, SKU
184. *Stormklockan*, 20/6 -25, nr 25 "Enhetsfront mot fascismen", upprop från Kommunistiska ungdomsförbundets styrelse
185. *FDP*, 18/8 -26, "Fascismens uppmarsch förberedes" och *FDP*, 10/6 -27, "Regeringen skyddar Härleman och fascisterna", ledande artikel, osignerad
186. *FDP*, 10/6 -27, "Regeringen skyddar Härleman och fascisterna", ledande artikel, osignerad
187. *Norrskensflamman*, 17/6 -27, "Vad är fascismen?" ledande artikel, osignerad
188. *FDP*, 1/5 -26, "Den internationella fascismen"
189. *FDP*, 24/1 -27, "Världspolitiken under år 1926"; Bl a anklagas den "imperialistiske" Mussolini för att vara vän med England
190. *Stormklockan*, 23/2-29/2 -28, nr 8, "Lindströmsförbundet får beröm i Spöknippet"; de båda betecknas i artikeln som "socialfascister"
191. *FDP*, 25/6 -28, "Arbetare och arbetsgivare förenen eder!"
192. *FDP*, 28/2 -29, "Fascistofficerarnas socialdemokratiska skyddskår", ledande artikel, osignerad
193. *FDP*, 15/2 -29, "Mussolini och påven", ledande artikel, osignerad
194. *Den nya Politiken*, 8/7 -25, "Provokationen till medborgarkrig", ledande artikel, osignerad

Källor och litteratur*Tryckta källor**Dagstidningar:*

Arbetsbladet
 Arbetaren
 Arbetet
 Dala-Demokraten
 Den nya Politiken
 Folket
 Folkets Dagblad Politiken (FDP)
 Länstidningen Östersund
 Norrländska Socialdemokraten
 Norrskensflamman
 Nya Norrland
 Nya Samhället
 Ny Tid
 Skaraborgaren
 Skånska Socialdemokraten (Sk. Soc-dem)
 Smålands Folkblad
 Social-Demokraten (Soc-Dem)
 Sydöstra Sveriges Dagblad
 Syndikalisten
 Westmanlands Allehanda
 Västerbottens Folkblad
 Ystads-Bladet Aurora
 Örebro-Kuriren (Ö-K)
 Östergötlands Folkblad

Tidskrifter:

Brand
 Fackföreningsrörelsen
 Frihet
 Röda Fanor
 Stormklockan
 Syndikalismen

Samtida broschyrer:

Höglund Z, *Fascismen kommer Vad gör Sveriges arbetare till sitt försvar ?*, Stockholm, 1922
 Lindström R, *Bolsjevism och fascism. Två s jalar och en tanke*, Eskilstuna, 1925

Bearbetningar

Alving B, uppslagsord Hertzman–Ericson i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, häfte 86, Stockholm, 1969
 Andersson S, *Mellan Åkarp och Saltsjöbaden. En studie av arbetsfredsfrågan i minoritetsparlamentarismens Sverige 1923 – 1928*, Stockholm, 1990
 Bergkvist K, *Sverges Arbetares Centralorganisation. Minnesskrift med anledning av tjugofemårsjubileet utarbetad av Karl Bergkvist. 1910–1935*, Stockholm, 1935
 Bergkvist K & Andersson E, *SAC 1910–1960. Jubileumsskrift*, Stockholm, 1960
Bonniers Lexikon, uppslagsord Vennerström, Ivar, bd 15, Stockholm, 1967
Bonniers Lexikon, uppslagsord Vougt, Allan, bd 15, Stockholm, 1967
Bonniers Lexikon, uppslagsord Åkerberg, Harald, bd 15, Stockholm, 1967
 Braunthal J, *Geschichte der Internationale*, Band 2, Berlin, 1974

- Flink I, *Strejkbryteriet och arbetets frihet. En studie av svensk arbetsmarknad fram till 1938*, Stockholm, 1978
- Furuland, L, uppslagsord Oljelund, Lars Ivan i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, häfte 137, Stockholm, 1993
- Great Soviet Encyclopedia. A Translation of the Third Edition*, uppslagsord Communist International, Volume 12, New York, 1976
- Great Soviet Encyclopedia. A Translation of the Third Edition*, uppslagsord Terracini, Volume 25, New York, 1980
- Hagtvet B, On the Fringe. Swedish Fascism 1920–1945, i *Who Were the Fascists? Social Roots of European Fascism*, Bergen, 1980
- Hammar T, *Sverige åt svenskarna. Invandringspolitik, utlänningskontroll och asylrätt 1900–932*, Stockholm, 1964
- Johansson A W, *Per-Albin och kriget. Samlingsregeringen och utrikespolitiken under andra världskriget*, andra tr., Stockholm, 1988
- Jonasson G, uppslagsord Engberg, Arthur, *Nationalencyklopedin*, femte bandet, Höganäs, 1991
- Josephson E F, *SKP och Komintern 1921–1924*, Uppsala, 1976
- Kennerström B, *Mellan två internationaler. Socialistiska partiet 1929–37*, Lund, 1974
- Kershaw I, *The Nazi Dictatorship. Problems and Perspectives of Interpretation*, Second Edition, London, 1989
- Lindkvist K, *Program och parti. Principprogram och partiideologi inom den kommunistiska rörelsen i Sverige 1917–72*, Lund, 1982
- Lindström U, *Fascism in Scandinavia 1920–1940*, Stockholm, 1985
- Ljungqvist H, *Proteströrelse eller försvarsförstärkning? Reaktioner på det svenska nedrustningsbeslutet 1925*, B – uppsats, Stockholms universitet, vt – 1991
- Löow H, *Hakkorset och Wasakarven: En studie av nationalsocialismen i Sverige 1924–50*, Göteborg, 1990
- Mack Smith D, *Italy. A Modern History*, new edition, revised and enlarged, Ann Arbor, 1969
- Möller Y, *Östen Undén. En biografi*, Stockholm, 1986
- Nationalencyklopedin*, uppslagsord Blomberg, Harry, tredje bandet, Höganäs, 1990
- Nationalencyklopedin*, uppslagsord Hedén, Erik, Åttonde bandet, Höganäs, 1992
- Nationalencyklopedin*, uppslagsord Lindström, Rickard, tolfte bandet, Höganäs, 1993
- Nationalencyklopedin*, uppslagsord mondism, trettonde bandet, Höganäs, 1994
- Nilsson T, Från internationell socialism till nationell folkgemenskap. Socialistiska partiet 1938–45, i *Historisk Tidskrift*, nr 1, 1985
- Norborg L-A, *170 år i Sverige. Svensk samhällsutveckling 1809–1979*, Stockholm, 1982
- Nybohm T, *Motstånd – anpassning – upplösning. Linjer i svensk debatt om utrikespolitik och internationell politik 1940–43*, Stockholm, 1978
- Payne S G, The Concept of Fascism, ur *Who Were the Fascists? Social Roots of European Fascism*, Bergen, 1980
- Persson L K, *Syndikalismen i Sverige*, andra upplagan, Stockholm, 1993
- Poulantzas N, *Fascism och diktatur*, Stockholm, 1973
- Publicistklubbens Porträttmatrikel 1936 med biografiska uppgifter om publicistklubbens medlemmar*, Stockholm, 1936
- Publicistklubbens Porträttmatrikel vid femtioårsjubileet 1924 med biografiska uppgifter om publicistklubbens medlemmar*, Stockholm, 1924
- Skogh S, uppslagsord Hansson, Sigfrid i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, häfte 86, Stockholm, 1969
- Sveriges Statskalender 1920*, Uppsala, 1920
- Tingsten H, *Svensk utrikesdebatt mellan världskriget*, Stockholm, 1964
- Tollin S, *Svenska dagstidningar 1900–1965: antal och politisk gruppering*, Stockholm, 1965
- Torstendahl R, *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918–1934*, Uppsala, 1969

238

Mikael Argenziano

Wieslander H, *I nedrustningens tecken. Intressen och aktiviteter kring försvarsfrågan 1918–1925*, Lund, 1966